

הרב דניאל ציון

ופועלו בשנות מלחה"ע השנייה

הקדמה - אנסקי

שנת 1939 תישאר חקוקה במצבת ההיסטוריה האנושית. בשנה זאת פרצה המלחמה העקובה מדם בין עמי אירופה, מלחמה אשר גזלה את חייהם של מיליונים. גרמניה הנאצית, מחומשת ומזוינת, כבשה את פולין והכניעה אותה במהירות הבזק. אך זו הייתה רק אבן נגף בשאיפה לכבוש את העמים כולם. ואכן התפשטה המלחמה לצרפת, בלגיה, הולנד, דנמרק, נורבגיה, פינלנד, ברית המועצות, חצי האי הבלקני, אפריקה והגיעה עד למזרח הרחוק.

במהלכה של שנת 1940, כשהפשיסטים השתלטו כמעט על אירופה כולה, כשנהרות של דם נשפכו בשדות הקרב, כשמאות אלפי אירופים נכלאו במחנות ריכוז, כשכל דעה מנוגדת לשלטון נרדפה ללא רחם, כשחייהם של אנשים רבים נלקחו בידי הנאצים בלי טיפת חמלה אנושית, נתגלו עננים מבשרי סערה גם תחת שמי בולגריה. שליחיו של היטלר התמקמו בכל מרכזי השלטון, והתעמולה הנאצית הוליכה גם את בולגריה לתוך זרועות הרשע. תעמולה זאת לא בחלה בדבר. נפשם של מאות אלפי אזרחים בולגרים הורעלה מכוח השפעתם של שליחי היטלר זרים ומקומיים. תעמולה זאת פגעה במיוחד במיעוט היהודי השקט בבולגריה, אשר חי בשלום בין האחים הבולגרים זה מאות שנים.

האירועים הגיעו לידי כך שהשלטון הבולגרי בהנהגת פילוב, גברובסקי ובוג'ילוב, באסיפה לאומית מוקפת שוטרים (אשר נבחרו כ"נציגי העם") חוקק נגד יהודי בולגריה את החוק המביש ביותר שאפשר היה לחוקק – ה"חוק להגנת האומה". כבר אז ידענו שלא אינטרס לאומי הוא שהכתיב את חקיקת החוק הדרכוני, שנגד את רוח החוקה. כוונתם האמיתית של מי שהצביעו בעד החוק הייתה ראשית כל, לחזק את מעמדם של אותם שרים ו"נציגי העם" שהולעטו באידיאולוגיה ההרסנית, במטרה לכבוש את השלטון ולבסוף לשלוט על גורל היהודים בבולגריה, להשתלט על רכושם ואז להפקיר אותם לידי גרמניה כדי לחסלם.

תוכניתם הצליחה במלואה. ה"חוק להגנת האומה" התקבל ברוב קולות ומיד החל יישומו. עשרות אלפי יהודים אולצו לנטוש את חיי היום יום שלהם. על פועלים רבים נאסר להמשיך במלאכתם. רופאים, עורכי דין, רוקחים, מהנדסים ופקידים היו חייבים לחדול מעיסוקם מפני שהחוק אסר על הרופאים לרפא, על עורכי הדין להגן, על הרוקחים להכין תרופות עבור ה"ארים". בנוסף החלה רדיפת יהודים בבתיהם. העניין הגיע לידי כך שכל יהודי סופיה נאלצו לעזוב את עירם, עיר הבירה, ולעבור לערי השדה עד שישלחו לפולין. כל זה

הוסכם בין ההנהגה לגרמנים.

החוק להגנת האומה השפיע על 90 % מיהודי בולגריה. עיקר השפעתו הייתה על הנפש: אסור היה ליהודים לצאת אחרי 9 בערב, רבעים מסוימים, תיאטראות, רחובות מסוימים ואספות המוניות היו מחוץ לתחום. רק שעתיים ביום הוקצו ליהודים לערוך קניות, ולבסוף תלו על היהודים את הכוכבים הצהובים ועל הדלתות תלו שלטים – "בית יהודי", כדי שאפשר יהיה בדרך זאת לגזול אותם, ללעוג להם או להעלים אתם על ידי הובלתם למקום בלתי ידוע.

במשך חמש שנים שחורות אלה נרדפו יהודי בולגריה פיזית ונפשית. איש לא ידע מה מחכה לו מידי של בָּלֶב הסדיסט. היהודים היו מיואשים, ואיש מהם לא בטח בחייו.

אחינו שבאותם ימים עמדו בראש מוסדות ציבוריים, ניסו להשפיע על אישים במדינה, אך אלה מצדם נקטו גישה פאסיבית בנוגע לפוליטיקה הפנימית או החיצונית של בולגריה הנאצית, או שפעלו כאפוזיציה בניסיון להרים קול לטובת האינטרסים של המיעוט היהודי. אך הכל היה לשווא מאחר וגברובסקי ונושא כליו בָּלֶב כבר החליטו לחסום כל דרך מילוט ובלבד שליהודים לא יהיה מנוח עד נשימתם האחרונה.

אחד מעובדי הקהילה אשר לרגע לא שכח את חובותיו, ומבוקר עד ערב חשב על גורל אחיו האומללים, וטיכס עצה כיצד לסייע ולחלצם מהייאוש העמוק היה הרב דניאל ציון. לא נרחיב על אופיו של המנהיג הרוחני הזה, הרי אישיותו ופועלו ידועים היטב בבולגריה כולה, אך איננו יכולים לחשות מלספר כמה מילים על פעולותיו במשך 5 השנים האפלות האלה.

יהודי בולגריה בוודאי זוכרים איך הרב דניאל ציון לא פחד כשבָּלֶב הסדיסט החליט להגלות את יהודי סופיה לערי השדה, ועל אף האיום שיתנכלו לו או גרוע יותר – יעלימו אותו, התייצב לפני שרי הקבינט של פִּילוב, לפני נציגים של העם ולפני אנשי רוח ופוליטיקאים במטרה להגיע לבסוף לארמון, כדי להציג לפני המלך את המצב הקשה של יהודי בולגריה ולהתריע בפניו שמי שירע לעם היהודי, ימיו יהיו ספורים ויבוא יום שישלם על מעשיו. מובל בידי כוח נבואי, הרב דניאל ציון דיבר באומץ לב על כל התחיקה האנטי-יהודית הדרקונית, ואמר שיבוא יום והאחראים לה ישלמו בחייהם.

והנה 9 בספטמבר שם קץ למצב האכזרי. המשטר הנאצי הובס. העם ביקש שכל אלה אשר הביאו את בולגריה לידי קטסטרופה יעמדו לדין. קם בית הדין העממי, ועל ספסל הנאשמים ישבו הפושעים שהשחירו את ימיהם של היהודים בבולגריה, שגזלו מהם את החופש ועינו אותם, והם שילמו על כל הרע שעוללו. הרב דניאל ציון חזה את כל זה! מי היה מאמין! באותו זמן רוצחים אלה היו בשיא פעילותם הפוליטית. הם לא האמינו שיבוא יום והם

יתנו דין וחשבון לפני העם על מעשיהם. הם לא הקשיבו לדבריו של איש החזון הזה.

מה היו נבואותיו? - על כך נקרא בעמודים הבאים.

כאן מחובתי להזכיר שבמלחמה להקלת גורלם של יהודי בולגריה לקחו חלק גם פעילים שלנו, אשר כל אחד מהם פעל בתחומו. לקחו בו חלק גם פעילים בולגרים (פוליטיקאים, אנשי רוח, רופאים, סופרים, עיתונאים, שחקנים ואחרים) ואף על פי שמעשיהם לא הוזכרו בספר זה, הם ידועים היטב בקהילתנו.

כאן מובאים זיכרונותיו האישיים של הרב דניאל ציון, אותו כולנו מכבדים. כל מה שנכתב בספר זה הוא אמת לאמיתה ויוכל לשמש את היסטוריון העתיד, כחומר לכתיבת ההיסטוריה של יהודי בולגריה בין השנים 1939 עד 1945.

סופיה, אוגוסט 1945

אנסקי

מבוא – הרב דניאל ציון

שנת 1942. המלחמה שהתנהלה באירופה על כל מוראותיה, הייתה בלתי אנושית, השמידה מיליוני בני אדם והרסה הישגים של הגנום האנושי שהושגו במשך שנים. יד המוות הגרומה קטלה את חייהם של צעירים רבים שהיוו את עתיד המין האנושי. במצב נורא זה, שהיה מעבר לכל דמיון, היו העמים חייבים להתעמת עם חוסר הוודאות באשר לעתידם. כל אחד ואחד מאזרחי אירופה, בכל מקומות הימצאם, בחזית או בעורף, לא ידע מה עומד לפניו ומה טומן לו גורלו. במלחמה המכוערת הזאת חזית ועורף היו לאחד. הלוחמים בחזית נפלו עקב הכדורים וההפגזות ואזרחי העורף נהרגו מהפצצות מן האוויר על בתייהם.

כוונת הנאצים הייתה ליטול את החיים והחופש של העמים באירופה. היד המדממת של הפאשיזם השיגה את כל הלוחמים למען החופש וכלאה מאות אלפים, גברים ונשים, במחנות ריכוז. מהר מאוד דמתה כל אירופה למחנה ריכוז גדול. המצב הקשה הזה, חוסר הידיעה מה יקרה ביום המחר, השפיעה במיוחד עלינו היהודים - הקורבן הראשון של הפשיזם הנאצי.

מיד עם פלישת הגרמנים לאירופה, הייתה דאגתם הראשונה להתנפל על יהודים חסרי הישע. הם גורשו מבתייהם, הובלו כחיות לפולין במטרה ברורה להשמידם. ידוע כי 6,000,000 מיהודי אירופה, מתוכם 3,500,000 יהודים מפולין הכבושה, דוכאו רוחנית ללא גבול ומאוחר יותר הושמדו בעקבות במחנות המוות השונים: דכאו, מיידנק, טרבלינקה, אושוויץ, סוביבור, פונייטוב,

בוארוב, בוראק, בוכנאלד ועשרות אחרים. כל אחד משמות אלה הוא סמל לרצח בלתי אנושי והריגה של אנשים בידי "אנשים". כל אחד מהשמות הללו מסמל אכזריות שלא תתואר, באמצעות גאזים, שרפה בתנורים, ירי, הרעבה עד מוות ועוד... ממסמכים שנאספו בידי בנות הברית אנחנו לומדים ששליחי המוות האלה השמידו אלפים ומאות אלפים בתנורים וקרמטוריומים – יהודים, פולנים צרפתים, יוונים סרבים, צ'כים, רוסים, סלובקים, הולנדים ואחרים, כשהם כלואים במחנות, למשך שעות או ימים מועטים בלבד, תלוי בגודל המשלוח. במחנות אלה היו "קוטלי חיים" – משאיות ותאים מבוטנים לצורך חניקה בגז "ציקלון". לאחר מכן שרפו את הגופות בתחילה בדרך פרימיטיבית ביותר ומאוחר יותר בקרמטוריומים בכדי להחיש את השרפה. במחנות מוות אלה, האומללים שנפלו בידיהם של חיילי האס.אס., נורו, הוכו, טובעו באירועים אלה שכמותם לא נראו ולא נשמעו עד כה, נחלקו מרבית הקורבנות לשניים, אלה שהומתו במחנות ואחרים ששמשו פועלים בכפייה לעבודות המשך המלחמה.

הנה תיאור של מחנה מוות אחד:

כשאתם הולכים בדרך חלמנו (קרוב ללובלין), מימין במרחק של כ- 300 מ' מהדרך, נראים שרידים של עיר שלמה: מאות מבנים בצבע אפור, בנויים בשורות כשגדר תייל מפרידה ביניהם. זוהי עיר בה יכולים לחיות כעשרת אלפים בני אדם. עם עזיבתכם את הכביש תיכנסו דרך גדר התיל, אז יתגלו לעיניכם שורות של צריפים כשלפניהם גנים וספסלי ישיבה, אלה הצריפים של חיילי האס-אס והעומדים בראשם. כאן מבנה גדול במיוחד ששימש כבית ציבורי, אליו היו מביאים נשים מבין האסירות בשביל אנשי האס-אס. אם מי מהן הייתה נכנסת להריון היו ממיתים אותה. מכאן והלאה היו חדרים בהם היו מחטאים את בגדי האסירים. והנה אנחנו פותחים את הדלת המשמשת מעבר לחדר חטוי שני שהיה בנוי לפי עיקרון אחר לגמרי: זהו חדר מרובע בגודל מעט למעלה מ- 2 מ' גובה וגודלו 6/6 מ'. הקירות היו בנויים מבטון אפור ונקי. כאן אין זכר לבגדים כפי שהיו בחדר הראשון. הכל ריק ושומם. דלת יחידה סוגרת את החדר הרמטית. היא נסגרת מבחוץ באמצעות בריח ממתכת. על הקירות של בית הקברות המבוטן הזה יש שלושה פתחים: מבעד לשניים עברו צינורות והשלישי שימש כ"עין". זהו חלק מרובע מרושת בסבכת ברזל עבה. מבעד ל"עין" אפשר היה לראות את פנים החדר. בכניסה היו מונחות קופסאות עגולות סגורות הרמטית שעליהן באותיות גדולות היה כתוב "ציקלון", ומתחת, באותיות קטנות יותר: "לצריכה מיוחדת במחוזות המזרח". את התכולה של הקופסאות האלה היו שופכים דרך 2 הפתחים

האחרים שבחדר. האסירים הופשטו ונדחסו אחד ליד השני כדי שלא יתפסו מקום רב. בחדר שגודלו 40 מ"ר נדחסו 250 איש. אחר כך סגרו את דלת הברזל, (כדי שתהיה סגורה הרמטית כיסו את הפתחים בחומר, ומחלקה שלמה עם מסכות גז הכניסה את גז הציקלון דרך הפתחים. אלה קריסטלים קטנים בצבע תכלת שכשהם באים במגע עם חמצן, פולטים מיד גזים רעילים אשר ממיתים כל חלק בגוף האנושי. איש האס-אס שפקד על מבצע החנק, סגר את מתג החשמל בחדר ומבעד ל"עין" הביט איך מתקדם מבצע החנק – כ 2 עד 10 דקות. מבעד לעין איש האס-אס יכול היה ללא כל סכנה לראות הכל – את הפנים המעוותות של המתים תחת השפעת הגז. ה"עין" הייתה בגובה הפנים של אדם, וכשהאסירים היו מתים, לא היה צורך שהצופה יביט כלפי מטה – החדר היה דחוס עד כדי כך שהמתים לא נפלו והמשיכו לעמוד. איזה סדיזם שלא נשמע ולא נראה מעולם.

לפנינו בלוק נוסף לא מגודר, ואין הדבר מתמיה. לכאן הגיעו אסירים מתים או מתים למחצה שהיו מיועדים למות. כאן איש, מלבד אנשי ה.ס.ו. ומפקד הקרמטורים, לא חי יותר משעה אחת. בתוך השדה השומם מזדקרת ארובה מרובעת בנויה אבן וצמוד אליה מבנה מרובע בנוי לבנים. זהו הקרמטוריום. מומחים גילו שהטמפרטורה של התנורים הייתה 1,500 מעלות. התנורים בערו ללא הפסק. מניחים שבמשך יממה נשרפו בו 1,400 גופות. נביא כאן שתי עדויות של אנשים אשר ברחו ממחנה המוות אושוויץ, בתקווה שבדרך זו נקבל מושג כלשהו על הטרגדיה הבלתי נתפסת שעברו אחינו היהודים בבלומוריה (היום תראקיה היוונית).

דברי לאון סולומון בטיש מאתונה

נמלטתי ממחנה המוות באושוויץ. קוראים לי לאון סולומון בטיש, סוחר מאתונה. באותה עת בטיש מרים את שרוול מעילו ומראה לנאספים סביבו את המספר הטבוע על זרועו השמאלית – 182464 – זה המספר שנתנו לי במחנה.

במחנה זה היינו כל האסירים בתספורת קצרה ואת המספרים קעקעו על זרועותינו בנבדל ממחנות אחרים, שם נשאו האסירים את המספרים על קרטון שהיה תלוי על צווארם.

ב- 3 במארס שנת 1943, הודיעו בכל העיתונים ביוון שכל היהודים צריכים להירשם במשרדי הקהילה היהודית והרשימות יועברו לשלטונות הכיבוש הגרמנים.

ב- 24 במארס באותה שנה, בצו השלטונות, סגרו את בית הכנסת היהודי באתונה וכ- 200 מתפללים נאסרו והועברו למחנה הריכוז "חיידר", שנמצא

במרחק כ- 6 ק"מ מאתונה. באותו יום סגרה המשטרה בתים של יהודים ו- 550 גברים, נשים וילדים, ביניהם הייתי גם אני, הובלנו ל"חיידר".

ב- 31 במארס ללא התראה מוקדמת הוציאו אותנו מהמחנה, העלו אותנו על משאיות ומאוחר יותר נשלחנו ברכבות סגורות, דרך סרביה, הונגריה ואוסטריה לפולין. בדרך קיבלנו רק גזר ומים.

ב- 10 באפריל, הגענו ל"אשוויץ". מיד הפרידו בינינו וחילקו אותנו לקבוצות: בקבוצה אחת היו כל הגברים בני 14 עד 35 שיכלו לעבוד, ובקבוצה אחרת זקנים, נשים וילדים שהובלו ליעד בלתי ידוע.

למחנה הזה הגיעו כל הזמן יהודים מכל קצוות יוון. מאוחר יותר נודע לנו שכל הנשים, הילדים ואלה שלא היו כשרים לעבוד הובלו למחנה "בירקנאו", במרחק 3 ק"מ מאשוויץ, וכולם נשרפו בקרמטוריום של המחנה.

ב- 5 במאי הנאצים שלחו אותנו למחנה "ד". במחנה זה מצאנו 14,000 איש – רובם יהודים. כאן נבנו 6 קרמטוריומים גדולים. מהקבוצה שלנו, 320 איש – לקחו הנאצים 150 לעבודה בקרמטוריום. אני הייתי בקבוצה השנייה שתפקידה היה לטפל בגופות.

אחרי שלושה ימים פגשתי באנשים שעבדו סביב הקרמטוריום. הם סיפרו לי על הנוראות שפקדו אותם: ימים שלמים השליכו את הגופות החיות של אחיהם ואחיותיהם לתוך הכבשנים הלוהטים. לא ניתן היה לתאר את חוויית המוות הנוראה שהם חוו. מוחם קפא ופיהם נאלם, ולא היה באפשרותם לתאר את הקורות אותם. מתוך 150 האנשים ששרתו בקרמטוריומים "נשרפו" כל יום 10 כתוצאה מרעב ועייפות וגם בגלל הטרגדיה שראו עיניהם. כשהקבוצה הגיעה ל- 40 איש, וביודעם את אשר מצפה להם, הם פגעו בקרמטוריום והרסו אותו... עם הפיצוץ נהרגו 20 אנשי אס אס. בתגובה הרגו הנאצים את 40 הגיבורים.

מלבד הקרמטוריומים היו תאים מיוחדים שבהם חנקו הנאצים את הנמצאים בהם בגז. אלפי יהודים מצאו את מותם בתאים אלה והפכו לגופות ללא רוח חיים.

ב- 18 בינואר, שנת 1944 נשארו במחנה כ- 5,000 איש בלבד. באותו יום חילקו אותנו לקבוצות ושלחו אותנו למחוזות שונים. לפני זה כ- 100 איש, שהיו יגעים לחלוטין ולא יכלו לעבוד, נורו למוות.

העלו אותנו, כ- 150 איש, על משאיות פתוחות שהובילו אותנו ליעד בלתי ידוע. כ- 15 ק"מ מהמחנה פגשנו בקטר שהוביל קרון אחד בלבד. הרכבת הייתה דחוסה בחיילים. מאוחר יותר למדנו שהם היו חיילים של הצבא האדום שהתקדם. הרושם הראשון היה שהמלחמה נגמרה, ובגלל זה התעודדנו מעט. לצערנו הקבוצה שלנו המשיכה לנסוע, אך ההגנה עלינו פחתה.

הרכבת עצרה ליד יער. כולנו הורדנו מהמשאיות והובלנו לתוך היער. כאן

התחילו לירות עלינו באש חיה. בגלל הבלגן שנוצר קבוצה אחת הצליחה להתחבא, ביניהם הייתי גם אני וחברי אברהם איסק, ואיליה מנדס. את שעות הלילה בילינו ביער רכונים איש ליד רעהו בשקט גמור.

ביום המחרת הצלחנו להגיע לכפר רוסי. הצגנו את עצמנו כנוצרים. הכפריים נתנו לנו לאכול. מאוחר יותר למדנו שכל האזור נפל לידי של הצבא האדום. אנחנו ניצלנו, אך אלפים מאחינו ואחיותינו מיוון ומבבלומוריה (היום תראקיה היוונית). מצאו את מותם בחפירות בקרמטוריומים ובחדרי הגז. אותם לא נראה עוד לעולם. תמונות הגהינום במחנות חרוטות עמוק בתודעתנו. כל זיכרון על הזוועות שעברנו במחנות אלה מכהה את תודעתנו ואנחנו שוקעים ביאוש נורא. ברגעים כאלה שומעות אוזנינו את הצעקות הנוראות של הנשים, הגברים והילדים שנאלצו ללכת אל מותם שהיה אכזר ומכוער.

דברי אלמה אלאוף

76926 - זה מספרה של הגברת אלמה אלאוף, יהודיה מבולומוריה (תראקיה היוונית היום), שקועקע על זרועה הימנית. אלאוף ששוכבת במיטה במלון בסופיה לא יכולה עדיין לחזור לעצמה בגלל מה שעבר עליה, מספרת...

כולם זוכרים את השנים 1942-1943, כאשר בלילות אפלים, ללא אוכל, תחת אימת המכות ואיומי תת-מקלע שמייסר, הוצאו מבתיים מיוון ובולומוריה והובלו למחנות הריכוז 70,000 יהודים על מנת להעלם לתוך הקרמטוריומים של המפלצת הגרמנית צמאת הדם. דחוסים בקרונות, גרוע מבהמות, גברים, נשים, זקנים, ילדים, בריאים וחולים, ללא מים וללא אוויר – נסענו במשך 11 ימים ולילות עד שהגענו לאושוויץ – רחוק ליד הגבול הגרמני-פולני. מחצית מהילדים והזקנים מתו בדרך. מתוך 70,000 היהודים, רק 150 הצליחו להינצל.

במחנות אולצנו לחיות על דרגשי עץ, שעל כל אחד מהם "ישנו", אם אפשר לקרוא לזה שינה, צפופים כסרדינים, כ-8 איש ללא הבדל, גברים ונשים, ללא שמיכות, ללא חימום וללא חלונות, העברנו את הלילות הצפוניים הקרים של החורף, ולעתים קרובות מצאנו מי מהחברים שלנו קפואים מקור.

כל בוקר העירו אותנו בשעה 3. לעתים קרובות זה נעשה באמצעות יריות ודפיקות, על מנת לענות אותנו. ארוחת הבוקר הייתה חצי כוס קפה ללא סוכר, שאחריה חיכינו שעתיים, ואז נערך מסדר שארך כשעתיים ולווה במכות, יריקות וקללות. לפני שיצאנו לעבודה בבגדים קרועים, לעתים כמעט ערומים, עברנו דרך שתי שורות של חיילי אס אס בכדי שיוכלו בהנאה להכות אותנו ולצחוק עלינו. הם לא הסתפקו במוות הפיזי שלנו, הם רצו להרוג גם את

הרוח שלנו. יחפים, בלי נעליים, הלכנו שעתים ברגל על מנת להגיע ל"קומנדו" שלנו – כך נקראה העבודה שהוקצתה לנו. זו הייתה תעלה שבה גברים ונשים, בריאים וחולים היו צריכים לעבוד על ברכיהם, שקועים במים. שם חיכו לנו חיילי אס אס עם כלבי ציד מקלות ומוטות ברזל. במשך 6 שעות התנהלה העבודה ללא הפסקה. כל מי שניסה לעצור לרגע כדי לקחת אוויר, נפל מיד תחת המכות של החיות ההיטלראיות. מכות עם מוטות ברזל ומגלבים היכו על הגב העירום שלי ואם קרה ומישהו נפל חסר כוח, גורלו היה נחרץ, היו מעבירים אותו לצד, יצור אומלל, ומובילים ישר לקרמטוריום.

נשים עבדו באבנים, חפרו בתוך המים ודחפו קרונות. בשעה 12 הייתה לנו חצי שעה מנוחה. קיבלנו חצי ליטר מרק. אחריה התחלנו מחדש את העבודה המתישה – 10 שעות של עבודת פרך וכל זאת במאה ה-20! יותר גרוע: אדוני העבדים דאגו לפחות להאכיל אותם בכדי שיוכלו לעבוד, ואילו אותנו רצו להרוג. כך זה נמשך עד שעה 5 אחרי הצהריים.

עם חזרתנו למחנה היינו תהלוכה מוזרה של אנשים מיואשים ללא תקווה. כל אחד מאיתנו רעד נוכח מבטם של חיילי ה- אס אס הרצחניים, כי תחת מבטם הוכרע גם גורלו. בדרך כלל בכל יום 10 חברים שלנו עזבו את השיירה... נהגנו לעצור לפני שמונת הקרמטוריומים שהעלו עשן יום ולילה. עצרו אותנו על מנת שיובדלו אלה שיועלו קורבן למולך. בתחילה לפני שזרקו אותם לאש נהגו לחנוק אותם. מאוחר יותר, החיות האלה הפסיקו גם את ההליך הזה ודחקו את הגופות היגיעות ישר לאש בעודם בחיים... אנחנו שמענו את הצעקות הנואשות ללא יכולת להושיט עזרה. הנשים התעלפו, בדרך כלל, למראה הזוועות האלה. לתוך הלהבות הובלו אימותינו, אבותינו וילדינו...יום אחד גם אנחנו נגיע אליהם.

את הבחורות התמירות והיפות הפרידו הנאצים עוד בתחילה. הן יועדו לענג את היצרים הבהמיים של הגרמנים הסדיסטים. לא הספיק להם מעשה האונס, הם גם קעקעו על החזה שלהן את הכתובת – "אישה של הנאצים הגרמנים". גם במובן זה היו לנאצים רעיונות זוועה. הם נהגו לסרס את הגברים ולנשים הזריקו סם ממריץ על מנת שיהיו כשרות יותר ל"עבודה".

מתים גופנית ונפשית חזרנו בערב למחילות שלנו, אך לא הניחו לנו לנוח. אחרי שעתיים הקימו אותנו שוב תחת אימת הקללות, היריקות והמכות, למסדר חדש, ואחריו נתנו לנו "לאכול" – רבע ק"ג תפוחי אדמה רתוחים ומעט מרגרינה ל- 15 יום. תחת רשמי היום לא יכולנו להירדם וגם לא נותר לנו זמן רב לכך. לעתים קרובות העירו אותנו באמצע הלילה בגלל משהו שנראה בעיני המשגיח חשוד, או פשוט בגלל גחמה של חייל אס אס שיכור על מנת לענות אותנו. בדרך כלל הלכנו לישון בשעה 1 אחרי חצות בכדי להתחיל את הייסורים שלנו מחדש ב"יום המחרת".

הגורל של יהודי בלומוריה ומקדוניה היה יכול להיות גם גורלם של יהודי בולגריה הישנה. עוד לפני פרסום "החוק להגנת האומה" היה מצבנו עגום. כל יהודי חש את האוימה המתקרבת, את הסבל המצפה לו ושיהיה עליו לעבור. הרחוב היהודי המה מהשמועות על הפרסום הצפוי של "החוק להגנת האומה". לבסוף בעיתון מס' 16 שהוציאה המדינה, ב-23 בינואר 1941 פורסם החוק ואת יישומו התחילו לאלתר.

עם הפרסום התחילו בצעד הראשון מתוך כמה וכמה צעדים, כולם באותה רוח, ושמטרתם הייתה מלחמה נגדנו, היהודים, בכדי להרוג אותנו פיסית, רוחנית וחומרית.

ההנהגה הבולגרית שבראשה עמדו פילוב, גברובסקי, בוג'ילוב, באספה העממית כשסביבם "נציגים נבחרים של העם" חקקה נגד יהודי בולגריה את החוק המביש, שאי אפשר להבין איך בכלל חשבו עליו – "החוק להגנת האומה". החוק הזה בהשוואה לחוקים דומים שנחקקו באיטליה הפאשיסטית, בהונגריה ורומניה ומאוחר יותר בצרפת הכבושה, נשא בחובו אכזריות מיוחדת שלא הכירה את גבולות הצדק והאנושיות במאה ה-20.

נאמר לנו ממקור מוסמך שהאינטרס הלאומי הוא אשר הוביל לחקיקת חוק ריאקציוני זה שהיה מנוגד לחוקה הבולגרית. אך אם גרמניה הנאצית מוציאה לפועל את החוק האכזרי הזה בבולגריה, למה החוקים נגד היהודים באיטליה, רומניה, הונגריה וצרפת (מדינות שהיו תחת שלטון נאצי) לא היו כל כך אכזריים? תשובה לשאלה זו אנחנו מוצאים בעובדה שמי שהצביעו בעד החוק בבולגריה ביקשו ראשית לחזק את מעמדם של השרים והמנהיגים שהיו חדורים באידיאולוגיה קיצונית נגד היהודים, על מנת לקחת את השלטון לידיהם. עובדה זו נודעה בחקירה של האשמים בהתרסקות הלאומית השלישית בפני בית המשפט העממי בסופיה. במשפט נאמר שפֶּטֶר גברובסקי התכוון להיות ראש הממשלה בבולגריה ובאופן זה להעביר את המדינה לנציגות הנאצית.

שנית: לסלק את יהודי בולגריה, לקחת את כספם, להתמקם בדירות שלהם ולקנות במחיר נמוך את כל רכושם; ולבסוף בכדי שלא ישאר מישהו שיוכל להתחשבן איתם, להסגיר לגרמנים כדי שיפטרו מהם מחוץ לגבולות בולגריה. ואמנם לצערנו הם הצליחו להוציא לפועל את התוכנית שתוכננה מראש. החוק להגנת האומה נחקק אחרי בחירות באספה העממית ומיד יצא אל הפועל. התוצאה הייתה שאלפי יהודים בולגרים הורחקו מחיי הכלכלה. כל הפועלים היו צריכים לעזוב את המפעלים ובתי המלאכה של ה"ארים". רופאים, עורכי דין, רוקחים, מהנדסים, פקידים ואחרים, היו צריכים להפסיק את עבודתם כי החוק אסר על הרופאים לרפא, על עורכי הדין להגן ועל הרוקח להכין תרופות עבור ה"ארים". כל זה לא הספיק, החל מרדף אחר היהודים משכונה לשכונה. זה הגיע לידי כך שכל היהודים בסופיה (25,743 איש) היו

צריכים לעזוב את הבירה ולהתיישב בערי השדה, כדי שמשם ישלחו לפולין, כך הוסכם בין השר לענייני היהודים, אלכסנדר בֶּלֶב, ואיש האס אס הגרמני תיאודור דֶּנְקֶר, ב- 2 בפברואר 1943.

לשון ההסכם

בתחילה הוחלט על הגליית 20,000 יהודים מהאזורים החדשים של בולגריה – תראקיה ומקדוניה והעברתם למזרח, לארצות שנשלטו בידי הגרמנים (במסמך המקורי שחתום בידי בֶּלֶב, מודגש שבתחילה הכוונה הייתה ליהודי תראקיה ומקדוניה בלבד, אך הכוונה האמיתית של בֶּלֶב הייתה לכלול גם את היהודים ממחוזות בולגריה הישנה. זאת הסיבה שבֶּלֶב חתם על שש הנקודות שהיו גורליות לגבי יהודי בולגריה).

אחרי אישור ההסכם עם הממשלות של תראקיה ומקדוניה בבולגריה החדשה (ההדגשה נעשתה בידי בֶּלֶב) יכינו את עצמם 20,000 היהודים – ללא הבדל גיל ומין – לגירוש. הרייך הגרמני יהיה מוכן לקבל את היהודים האלה באזורי המזרח.

2. תחנות הרכבת, מספר היהודים ומספר הרכבות יהיו כדלהלן:

א. סקופיה	5,000	5 רכבות
ב. ביטולה	3,000	3 רכבות
ג. פירוט	2,000	2 רכבות
ד. דג'ומיה	3,000	3 רכבות
ה. דופניצה	3,000	3 רכבות
ו. רדומיר	4,000	4 רכבות

12,000 היהודים (מ- פירוט, דג'ומיה, דופניצה, רדומיר) יתמקמו במחנות עד 15.4.43. שתיים עשרה הרכבות יהיו מוכנות לנסיעה במידת האפשר עד מסוף מרץ עד 15 באפריל. יהודי סקופיה וביטולה יוסעו, אם כך, אחרי 15 באפריל.

3. השר הבולגרי לעניין היהודים כנציג של משרד הפנים ומשרד הבריאות קיבל על עצמו, לפי הרייך הגרמני, את התנאים הבאים:

- המשלוח יכלול יהודים בלבד.
- נישואים מעורבים לא מותרים.
- במקרים שאזרחותם הבולגרית של יהודים עדיין לא נשללה, חייב הדבר להתבצע לפני עזיבתם את גבולות בולגריה.
- יהודים החולים במחלות מדבקות לא מותרים.
- אסור ליהודים לקחת אתם נשק, מתכות יקרות וכדומה.

4. עם כל משלוח תצורף רשימה של האנשים בו וברשימה יהיו השם, שם המשפחה, תאריך ומקום הלידה, מקום המגורים האחרון והמקצוע, בשלושה העתקים. שני העתקים יינתנו לבא כוחו הגרמני של המשלוח והעתק אחד לבא הכוח הגרמני בסופיה. הממשלה הבולגרית תדאג למזון ל- 15 יום, מיום היציאה ברכבת וכן מכלי מים כנדרש.

5. על שאלת השמירה על המשלוח של היהודים יוחלט מאוחר יותר. בכל מקרה מחלקה גרמנית לענייני מזון תקבל את המשלוח כבר ביציאה מתחנת הרכבת.

6 סכום הפיצוי שישולם מצד בולגריה יהיה תלוי במספר המגורשים ויוחלט על כך על פי הסכם מיוחד. המשלוחים לא יעוכבו בשל כך.

7. הוצאות המשלוח מתחנת היציאה למקום ההגעה יהיו באחריות בולגריה.

8. תחנות הרכבת של בולגריה ואלו של גרמניה יסכימו ביניהן על לוח הזמנים של הרכבות, כמו גם על זמינות האמצעים של המשלוחים.

9. בשום מקרה ההנהגה הבולגרית לא תדרוש את החזרתם של היהודים המגורשים.

10. ההסכם הנוכחי יוכן ב- 2 העתקים – בבולגרית ובגרמנית כשכל אחד מההעתקים ישמש כמקור.

סופיה 22 בפברואר שנת 1943

אל. בלב

ת. דנקר

oooooooooooooooooooo

החוק להגנת האומה הביא להרעת מצבם הכלכלי של יהודי בולגריה. הנפגעים העיקריים היו ממעמד הביניים: סוחרים זעירים, בעלי מקצוע, אחים ואחיות, מתווכים, פקידים ואחרים...

אך אם על המצב הכלכלי אפשר היה איך שהוא להתגבר, הרי שהמורל היה בכי רע.

המשרד שבו חשבו על הגבלת הזכויות המינימאליות של היהודים היה "המשרד לענייני היהודים" שהוקם מחוץ לחוק ושתפקידו היה לעשות את כל הניתן על מנת להסדיר את ה"בעיה היהודית". בישיבה מ-26 באוגוסט 1942, במסמך מס' 111 אשר פורסם בעיתון רשמי של המדינה שמספרו 192 מה- 29 באוגוסט 1942, הוסכם על הסדרת הבעיה היהודית. כך, למשל, לא יוכלו לשאת שמות ושמות משפחה עם סיומת אופיינית בולגרית כמו "אוב", "אב", "איצ", "סקי" וכך הלאה. על צד שמאל של החזה שלנו תלו כוכב צהוב כסימן שיבדיל אותנו מאזרחים אחרים שאינם יהודים. המטרה הייתה ברורה, היהודים צריכים להיות מבודדים, שלא יהיה להם שום קשר עם בולגרים,

שיקשו עליהם במשרדי ממשלה וכדומה... במילים אחרות שמו אותנו בבידוד. חלק מהעם הבולגרי (כמובן שלא הפשיסטים), לא בלבד שלא התרחק מאלה שנשארו את הכוכב הצהוב, כי אם הביעו את רגשות האחוזה שלהם ולא הפסיקו את קשרי הידידות עם יהודים למרות האיסור. אותם אנשים מתקדמים מתוך העם הבולגרי לא הושפעו מהתעמולה האנטי יהודית בעיתונים וברדיו. להיפך, הנציגים הבולטים ביותר של הבולגרים – מנהיגים פוליטיים, סופרים, פובליציסטים, עורכי דין, רופאים ואחרים לא פעם כתבו והביעו את התנגדותם למנהיגים הפשיסטים, על היחס המשפיל כלפי המיעוט היהודי במדינה. לכל היהודים שהיו אזרחים בולגרים ניתנו תעודות זהות ורודות, אשר על מנת להנפיקן נאלצו היהודים להשיג עשרות מסמכים ולאבד זמן יקר. על היהודים גם נאסר להתארח בבתי מלון, מלבד אלה שיוחדו ליהודים, ולתקופה של לא יותר מ-10 ימים רצופים. בכל בית יהודי תלו מודעה: "בית יהודי", כשבפינתה השמאלית מגן דוד ובתחתיתה שמו של בעל הבית. אותו חוק הוחל גם על מפעלים של יהודים, כשבמקום בולט תלו שלט: "מפעל יהודי". כתובת דומה הייתה גם על ספרים שהיו תוצרת של הוצאות יהודיות. על היהודים נאסר להחזיק מכונות, מכשירי רדיו וטלפונים. נוסף על ההסדר המפלצתי הזה יכלו היהודים להתגורר בבתים רק לפי הסדר הבא: משפחה בת 2 נפשות – חדר אחד; משפחה בת 3-4 נפשות – 2 חדרים; משפחה בת 5-6 נפשות – 3 חדרים.

לא היה די במגבלות האלה, נקבע מועד בו הוכרחו היהודים לפנות את האזורים המערביים של הבירה. נאסר עלינו לצאת מתחום הרבעים שלהנו. בשבילנו היו שעות מיוחדות, מ-6 בבוקר עד 9 בערב. על איחור של 5 דקות אפילו שולם קנס, מכות והעברה למחנה. כמו כן מקומות ציבוריים, תיאטראות, רחובות מסוימים ואסיפות נאסרו על אנשים מ"מוצא יהודי". לא ניתנה לנו אפשרות להצטייד בירקות אלא במשך שעות בלבד, מ-10 עד 12, שאז כמעט כל הסחורות אזלו. כמו כן נאסר עלינו לקנות ירקות מהיצרן עצמו, כלומר מהאיכרים. מסחורות שחולקו לתושבים בהקצבה, לנו הורשו רק 75% מההקצבה שניתנה לשאר התושבים. יוצאים מן הכלל הזה היו הצוענים שבעניין הזה השתוו אלינו. בנוסף לכל ההגבלות האכזריות האלה עמד האיום שכל יהודי סופיה יגורשו, בתחילה לערי השדה ומאוחר יותר מחוץ לגבולות הממלכה.

מטבע הדברים כל החוקים הנוראיים האלה השפיעו השפעה רבה על כל יהודי בולגריה. הם הגיעו לידי ייאוש נוכח אי הידיעה מה יקרה להם ביום המחרת. במצב נפשי זה ותחת ההשפעה של שמועות שהגיעו מבחוץ על הגורל הטרגי של יהודי גרמניה, אוסטריה, פולין ורומניה, הרי שכל אחד יכול היה לתאר לעצמו את המאורעות האפלים במדינות שנשלטו על ידי הגרמנים

ושנטלו את חייהם של מאות ואלפים אחים ואחיות, מאורעות שנגעו גם לחייהם של יהודי בולגריה.

טבעי שבמצב זה לא יכולנו להישאר בחיבוק ידיים. במקום הראשון נציגויות מסוימות ואזרחים בודדים שדאגו לגורל יהודי בולגריה החלו בפעילות פרטית בקרב אנשי הממשל ואנשי רוח על מנת להקל על מצבנו. אך כל התערבות בקרב אנשי הממשל ואחרים לא נשאו פרי. להיפך, אלה עוררו כעס על יוזמתם של יהודי בולגריה, וחברי "המשרד לענייני היהודים" הכבידו עוד יותר את החוקים נגד היהודים. התעמולה הפשיסטית הגבירה בנאומים ובמאמרים את השנאה נגד היהודים ועודדה את תושבי בולגריה לפגוע בנו, עד כי מאוחר יותר סבלנו משבירת חלונות ראוה, ולבסוף: הצעקות של מוכרי עיתונים פשיסטיים: "מוות ליהודים!" ו"הלאה היהודים!"

המצב הזה לא יכול היה שלא להעיק על נפשו של הרב דניאל ציון. עמוק בנפשו הוא היה משוכנע שכל מה שקורה איתנו וכל מה שקורה בעולם בעניין הגבלת חופש הפרט וחופש העם, הוא תקופה היסטורית של נסיגה לאחור על מנת לאגור כוחות להתחלה חדשה. אמת היסטורית היא שאלימות לא יכולה להחזיק מעמד לאורך זמן. הוא היה משוכנע שדיכאון העם כתוצאה מהעושק הפשיסטי - היטלראי יעבור. אבל באותו זמן, הייאוש שהוא ראה על פניהם של היהודים שכנעו אותו לא לחכות עד עבור הסערה שעלולה להביא לידי מצבים בלתי הפיכים, וכי עליו לעשות מעשה!

פעולתו הראשונה הייתה עשייה אקטיבית של הסברה. בכל עת שהיה באפשרותו ובכול מקום שעלה בידו, הוא נשא נאומים מרגיעים שהביאו מעט נחמה ליהודים. פעילות זו חיזקה את אמונתו, שברגעים כאלה חובתו הראשונה היא לעשות את כל מה שאפשרי וגם את הבלתי אפשרי על מנת להקל על גורל בני עמו. כשהוא חדור באמונה הזאת, הופנתה תשומת ליבו למציאת דרכים, שבאמצעותם יוכל להשיג זאת.

במקרים כאלה מה יכול אדם לעשות מלבד לפנות לגורמים פוליטיים, שהיה להם רצון טוב לעזור ליהדות הבולגרית שנחשבה תמיד יהדות שקטה, רודפת שלום, מועילה, יצירתית ומתקדמת.

אותם גורמים פוליטיים יכלו באופן משמעותי לגרום להקלה חלקית או מלאה של מצבנו העגום, בהתחשב במקומם בהירארכיה השלטונית ובאמצעים שהיו בידיהם.

אך הבה וניתן לרב דניאל ציון – האיש שלקח חלק בכל המלחמות והסבל של היהדות הבולגרית, שיספר בעצמו את זיכרונותיו.

מתוך דבריו של הרב דניאל ציון:

במצב שנוצר, חיפשתי את עזרתו של אחד היועצים המקורבים למלך בוריס. בקשתי ממנו שתייצב לפני המלך וישדל אותו להתערב בעניין שינוי או הקלה חלקית או מלאה של החוקים נגד היהודים, וכמו כן ריכוך הפוליטיקה האנטי-יהודית במדינה. לצערי התערבות זו לא הביאה לשום תוצאה. מפיו של יועץ המלך הודיעו לי ש"המלך משוכנע שחוק זה נחקק רק כדי להשביע את רצונם של בעלי הברית שלנו – הגרמנים, ושהחוק אינו מיושם בשלמותו". הבטחה זו לא קוימה לחלוטין, כך ש"החוק להגנת האומה" לא בלבד שיושם לחלוטין אלא יושם במלואו ובאופן אכזרי וברוטלי.

מאוכזב מחוסר ההצלחה – מצד אחד, ומחיי היום יום שהעיקו על יהודי בולגריה המיואשים עד עפר יצאתי שוב לחפש אנשים מקורבים למלך. כך הגעתי למזכירו האישי. התייצבתי לפניו וביקשתי ממנו שירשה לי להתקבל אצל המלך על מנת שאשמיע בפניו את טענותי. נאמר לי שהמלך לא נמצא בארמון. בכל מקרה סיבת הפגישה המבוקשת עוררה את תשומת ליבו של המזכיר. הסברתי לו שברצוני להיפגש פנים אל פנים עם המלך לרגל המצב הפוליטי, שהנהגת פילוב-גברובסקי ביחס לחלק מהאזרחים הבולגרים – היהודים. ניסיתי להסביר, שכמלך וכאדם אסור לו להבדיל בין אזרחי המדינה בין אם הם בולגרים, יהודים או אחרים. כולם שווים בפני החוקה, והוא חייב בפני העם והחוקה שבפניה נשבע לשמור על האזרחים שלו – רכושם, חייהם והחופש שלהם. הסברתי כמו כן שכמו שאלוקים לא מבדיל בין שחורים, נוצרים ויהודים, כך גם הוא אסור שיחלק את האזרחים שלו כ"נעלים" ו"ירודים", כ"חברים" ו"אויבים" וכן הלאה. ואם למרות הכל הוא ממשיך לתמוך בחוק שהוא נגד החוקה, הרי שהוא יתן את הדין בפני הקב"ה ובפני העם.

לאחר מכן שאל אותי המזכיר אם "החוק להגנת האומה" פוגע בי באופן אישי, ואם בגלל זה אני בא לארמון. עניתי שהחוק הזה לא פוגע בי אישית, מאחר ואני חסר נכסים, אך מבחינה מוראלית אני פגוע ביותר. הדגשתי גם שבואי לארמון אינו במטרה להשיג טובה אישית, אלא בכדי להזהיר את המלך שאל לו להשליך את עצמו ואת המדינה לפני כעסו של הכול יכול.

בסוף ביקשתי מהמזכיר שיואיל בטובו, שאם מסיבה זו או אחרת המלך יסרב לקבל אותי ולשמוע את דברי, אז לפחות שיעביר אליו את מילותיי האחרונות.

- תאמר לו עוד, שאני עומד על כך שאתקבל אצל המלך ואשוחח עמו פנים אל פנים, וכי המפגש הזה הוא לטובת בולגריה, לטובת העם הבולגרי ולטובתו הוא.

המזכיר הבטיח לי שיעשה ככל שניתן.

יומיים אחרי ביקורי בארמון הלכתי למשרד האוצר וחפשתי את השר דובְּרִי בּוֹז'ילוב. התייצבתי בפני המזכיר שלו וביקשתי שיודיע לשר שאני רוצה להיפגש איתו. נאמר לי שברגע זה הוא עסוק מאוד, שהוא נמצא בישיבה, ובכלל לא ידוע אם השר יואיל בטובו לפגוש אותי. למרות זאת דרשתי שהמזכיר יתקשר בטלפון עם השר ויודיע לו שאני מחכה לו, ובכל מחיר אני רוצה לדבר איתו. המזכיר התקשר למשרד של האספה הלאומית. בקשתי הועברה לשר, אך האחרון ביקש את סליחתי שהוא עסוק מאוד עם הצעת חוק ואין שום אפשרות שיקבל אותי. במצב זה הצעתי שהפגישה תיערך אחרי שהישיבה של האספה הלאומית תינעל. השר הסכים וקבע את הפגישה לשעה 13:30 בלשכתו. המזכיר מצידו הבטיח לי שיחכה לבואי.

בשעה היעודה התייצבתי במשרד השר. האחרון לא הגיע עדיין. מיד אחר כך צלצל הטלפון. השר הודיע שיאחר בחצי שעה. בדיוק בשעה 2 הוא נכנס למשרד. התוודענו איש לרעהו. מיד אחר כך הוא הודיע:

- כפי שאתה רואה מילאתי אחר בקשתך. עלי להגיד לך שלא אכלתי ארוחת צהרים, וכיוון שכך אבקש אותך להיות ענייני, מאחר שאני רעב...
הבטחתי לשר שאהיה תמציתי, מאוד תמציתי. במילים קצרות הדגשתי שהרדיפה אחר היהודים נוגדת את האמונה הנוצרית, נוגדת את החוקה הבולגרית, ולפי רצון האלוקים אני חייב להזהיר את ההנהגה הבולגרית בפני הסכנות שבולגריה תעמוד בפניהן בעקבות יישום החוקים נגד היהודים ורדיפתם.

השר (שר האוצר) לא היה מרוצה מהצליל האמיץ של דברי האזהרה, והוא התחיל להסביר לי שבנוגע לשינוי היחס כלפי היהודים, הרי שהדבר לא תלוי בו אלא בשר הפנים פטר גברובסקי, ואליו עלי לפנות. בתשובה להצעתו אמרתי שבואי אליו אינו תלוי ברצון שלי אלא ברצונו של האלוקים, ושרצונו הוא שאעביר אליו את האזהרה באופן אישי ולא לפטר גברובסקי. מה שקשור לאחרון, אמרתי שאם שר האוצר ירצה לדבר עם פטר גברובסקי על השאלה היהודית, זה עניינו הפרטי. ואכן השר הבטיח לעשות זאת.

oooooooooooooooooooo

משיצאתי ממשרדו של השר השתלטה עלי השראה מלמעלה וקול פנימי דיבר בתוכי:

מלכות שמיים מגיעה לפני האדמה. היא מתקרבת ותשמיד את כל ההולכים בדרך הרע. יישארו וייהנו משמחת חיים וטובם רק אלו שילכו בדרך הישר.

אנשים ועמים שחיים ונותנים חיים וחופש לאחרים, יחיו גם הם. לא יהיו עוד הגבלות. לכל ילדי האלוקים הזכות לחיות ולהתפתח חופשי כרצונם.

זהו רצון האלוקים! מי שיתנגד לרצון זה יסבול ויעלם. אהבת האלוקים שחובקת את כל הברואים, תבוא במקום השנאה ואי ההבנה. אהבת אחים תבוא במקום חוסר הרמוניה.

מי שיקבל וישם זאת יהיה בטוח לעד. העם אשר יתחיל לקיים בחייו את דבר האלוקים, יצליח וכל המעשים הכלכליים והפוליטיים יסתדרו לטובתם. ולהיפך. היזהרו, עמים!

אלוקים הוא המדבר! כל מה שיאמר, יהיה! וליבי אומר לי: לך וכתוב את דבר האלוקים הזה, וחלק אותו למלך ונתיניו, כך תעורר דאגה בליבם של כל אלו ההולכים בדרך החושך!

oooooooooooooooooooo

את דברי אלה הדפסתי ושכפלתי. את המקור הדפסתי במכונת כתיבה, ועם דף זה התייצבתי בפני המזכיר של המלך. משהושטתי לו את ההעתק הראשון אמרתי לו: דבר אלוקים זה, מן ההכרח שיימסר למלך. המזכיר הבטיח לי לאפשר את הדבר מיד. מאוחר יותר למדתי שהדף אכן הגיע ליעדו. הלכתי למשרד האוצר. התייצבתי לפני המזכיר האישי של השר והכרזתי שברצוני לתת לו העתק של מכתבי. מעט אחר כך הוזמנתי להיכנס אל לשכת השר:

- אדוני השר, באתי למסור לידיך את דבר האלוקים הזה.
הוא קם מהכסא, לקח את הדף וקרא. התבוננתי בו. ראיתי שידיו רעדו. פניו הביעו מחשבה. כשסיים לקרוא שאל אותי אם נפגשתי עם שר הפנים פטר גברובסקי. עניתי שלא, אך אגש אליו על מנת למסור גם לידי העתק של דבר האלוקים. בסוף הלכתי לראש המשטרה ומסרתי לו גם כן העתק. הוא קרא בו בנוכחותי.

- מה רצונך להשיג בזה? – שאל ראש המשטרה.
- אבקש שתיקח לתשומת לבך את תוכנו של דבר האלוקים. אבקש לחלק אותו בין כל אנשי הדירקטוריון.
- בסדר. יש עוד משהו שברצונך לאמור?
- כן! אני מבקש אישור שיאפשר לי להגיע לכל מקום במדינה.
- למה?
- כדי להפיץ את דבר האלוקים הזה.
- כדי לקבל אישור כזה עליך להגיש בקשה.

ביציאה מלשכת המשטרה פגשתי שניים מעמיתיי היהודים. לטובתם לא אמסור כאן את שמותיהם. הסקרנות היא אחת מהתכונות של היהודים. אחד מהם שאל בבוטות למה הלכתי למשרדו של ראש המשטרה. עניתי לשניהם

שהייתי שם בעניין כללי. לא עברו שעות מעטות ונשיא מועצת יהדות בולגריה, מר יוסיף גרון פגש אותי ברחוב. בינינו התפתחה השיחה הבאה:

- אתה ביקרת בלשכת שר המשטרה?

- כן.

- למה?

- כדי למסור את דבר האלוקים.

- מי הרשה לך להעביר את הדברים האלה? איך אתה יכול לעשות

דברים כאלה ללא ידיעתנו?

אתה פקיד שלנו! אנחנו אוסרים עליך להפיץ את המכתב הזה. אני דורש

ממך להעביר אלי את כל ההעתקים שבידך.

נשאיתי מופתע מהטון המצווה של נשיא המועצה. לא רציתי לענות בטון

דומה. עניתי בשקט גמור:

- אני לא פקיד שלך. אני משרת של האלוקים ועושה את הטוב בעיניו.

דבר האלוקים נועד לאחרים, לא לך וגם לא לאנשי לשכתך.

נפרדנו. ביום המחרת מועצת הקהילה הזמינה אותי להיות נוכח בישיבה

שנועדה לדון אודות דבר האלוקים. הופעתי בפניה. כל הנוכחים היו מודאגים

מאוד. בחדר הגדול שררה אווירה מקפיאה. הנשיא פנה אלי במילים אלה:

- תסביר לנו מה פרוש דבר האלוקים הזה, אותו חילקת לפי מה שנאמר

לנו לכל השרים בארמון, לאנשי רוח נודעים ולאנשי הממשל.

- זהו נאום שנכתב בהשראה אלוקית ובהבטחה שאחלק אותו בין כל

האישים האחראיים במדינה.

- אך לך אין רשות לעסוק בעניינים פוליטיים...אתה פקיד בלבד.

- נהדר! - הפסקתי את דברי הנשיא: בכל מקום בו התייצבתי לא

העירו לי כהוא זה: להיפך, כולם, ללא יוצא מן הכלל, קיבלו אותי בתשומת

לב, הקשיבו לי, למרות שדיברתי בבוטות נגד האמצעים בהם נקטה ההנהגה

הבולגרית נגדנו היהודים. מפליא הדבר שאתם, הנציגים של יהדות בולגריה,

גוערים בי, במקום לתמוך בי ולעודד אותי על פעילותי החיובית. הרואים אתם,

אחים, איך ההיסטוריה חוזרת על עצמה! תרשו לי בקצרה לספר לכם את

הדבר הבא: כידוע לכם אלוקים ציווה את משה להתייצב לפני פרעה ולבקש

ממנו לשחרר את היהודים מעבדות במצרים. משה ניסה להטות את רצון

האלוקים, כי פחד מפרעה על שהרג את המצרי. אך קול האלוקים לא נתן לו

מנוח; לבסוף הוא החליט להתייצב בפני אויבו האישי, פרעה, זאת כדי להציל

את עמו. להפתעתו משה התקבל אצל פרעה בכבוד. ולמרות הדברים הקשים

שאמר לפני הצורך של עמו, הסכים פרעה לשחרר את היהודים. והנה מה

שקרה בהמשך: חלק מהיהודים הפנו עורף למשה (בסיפור קורח ועדתו). זה

היה הפרס שקיבל משה על שהוציא את היהודים מעבדות לחירות.

הקשיים שאתם מעמידים בפניי הם תודתכם על כל מה שאני עושה לטובת כולנו.

- האם לא ברור לך שכל מעשיך פה ושם עלולים להערים הרבה בעיות לעם היהודי? – שאל אחד מחברי המועצה.

- חשבתי על הכול. לא גרמתי אי-נעימות לאיש. להיפך, הפחד הזה שאחז בכולכם הוא שיביא אסונות גדולים יותר על ראש כולנו. אם אתם פוחדים, ואם אני כמנהיג רוחני של יהודי בולגריה מזיק במעשי לאינטרסים שלכם, הרי שאני מוכן להתפטר.

היה לי ברור שבגלל אותם שני יהודים שפגשתי ברחוב, החליטה המועצה למנוע ממני לעשות מעשים להקלת מצבם של היהודים. אותה מועצה גופה הכריזה בפני שלטונות בולגריה שאני פועל באחריותי הבלעדית ושאני, שימו לב! לא נורמאלי, ושהם – חברי המועצה – לא מסכימים עם מעשיי. המועצה, במקום להביע סולידאריות עם פעולותי המועילות ולהוכיח למעשה שהם תומכים בי כמנהיג רוחני של העם הזה, העדיפה להוכיח אותי ולהתעסק בהפצת שמועות בדבר שפיותי...

גם הקהילה היהודית בסופיה לא נותרה מאחור. באותו זמן הועלתה לדיון ה"בעיה" שלי. הזמינו אותי להיות נוכח. באתי. אחד מחבריי הנאמנים שאל אותי מה התכוונתי להשיג בהפצת דבר האלוקים. הסברתי להם. הנשיא ניסה להסביר לי שהצעד שנקטתי מזיק לכולנו... עניתי שלא אני הוא המזיק כי אם הם, בפחדם הפסיבי, מביאים את העם לידי סכנה.

- האם אינכם רואים עד כמה כולנו מודאגים לגורל היהודים שלנו? בתקופה בה אנחנו חיים מוטב שלא נפעל ללא מחשבה, פן נעשה פעולות שיביאו להרעת מצבנו - אמר אחד מיועצי הקהילה.

- כן, רואה אני שפניכם האפירו, איבדתם את עוז רוחכם ואת האמונה בכוחכם. אני פעלתי כך מפני שמאחורי נמצא כוחו של הכול יכול. אינני פוחד מדבר מפני שיד ימינו של אלוקים מנחה אותי, ככתוב: "יד ימין ה' עושה חיל". המעשה שעשיתי איננו בהשראתי; אני ממלא רצון אחד בלבד – את רצונו של הכול יכול וזאת על מנת לעזור לעם אומלל.

כבר אמרתי זאת בהזדמנות אחרת ואומר זאת שוב: באף אחד מהמקומות אליהם פניתי עם מכתבי לא מצאתי מקום לחשוש מאף אחד מהאנשים שפגשתי, אף אחד לא הפנה לעברי או לעבר העם היהודי אף לא מילת איום אחת.

- אבל אתה יודע שאתה פקיד שלנו, שאתה כפוף למועצת הקהילה, וכנזה אתה לא יכול ואין לך רשות לפעול ללא רשותנו, ועל אחת כמה וכמה

בערכאות הגבוהים כל כך - אמר מישהו מהמשתתפים.

- אבל רבותי, לא עלה בדעתי אף לא ההרהור הקל שבקלים, שכל מה שאני פועל בנוגע להקלת מצבם של היהודים, הוא בניגוד לתפישתכם. ההיפך הוא הנכון: קיוויתי שבמצב הזה בו נמצאים יהודי בולגריה, מצב ללא מוצא, מעשיי ימצאו את תמיכתכם המלאה; שאתם תעודדו אותי להמשיך את שהתחלתי. אך אתם פוחדים ומקבלים את המכות שניתכות על ראשכם. ימים שלמים אתם מקוננים וכאילו צופים בסערה המתקרבת, אך לא נוקפים אצבע. ולא מספיק שאינכם עושים דבר, כי אם אתם מפריעים לאלה שהם די אמיצים להקדים תרופה למכה שאובי העם היהודי מכינים לנו. אף על פי כן דעו, שלא רק אני פועל בכיוון הזה. יש אישים אחרים, שגם ללא רשותכם, פועלים, כל אחד לפי יכולתו, כדי לעזור ליהודי בולגריה. בהיותי נשיא בית הדין הרבני, רב ראשי בבית הכנסת הגדול בסופיה, אם לדעתכם זהו האינטרס של יהודי בולגריה, הרי שאני מוכן לעזוב את המשרות הנ"ל. עלי להודיע לכם שכאן על פני האדמה אני לא כפוף לאיש! אני אדם חופשי, והקול הפנימי שלי הוא היחיד אליו אני כפוף. את אלוקי, רק אותו אני ירא!

- איננו מבינים על מה אתה מדבר - דיבר אחד היועצים.

- באמת, חבל שאתם לא מבינים. יום אחד תבינו...

אז נשיא המועצה שאל אותי:

- ומה אתה חושב? האם אנחנו צריכים להגיש את התפטרותנו, או

אתה?

חשבתי ואמרתי:

- אני לא מוצא סיבה להתפטר. לא עשיתי כל רע. לכן הרשו לי לומר,

שלדעתי אתם צריכים להגיש את התפטרותכם, לטובת העם.

עזבתי את הישיבה עם מועקה קשה.

○○○○○○○○○○○○○○○○○○○○

בתפקידי כמנהיג רוחני, לא פעם נתקלתי בקשיים מידי הגופים הציבוריים שלנו - מועצת הקהילה ומועצת העירייה. כמו בעבר כך גם בימים שחורים אלה של עבדות, כשהעם היה צמא למילת עידוד, שני גופים אלה אסרו עלי לדבר. הייתי אומר להם:

- אם אינכם רוצים שאדבר בבית הכנסת רק משום שאתם פוחדים לאבד את "השקט שלכם", הרי שהעם מבקש לשמוע ממני דברי עידוד. אם אתם והעמיתים שלכם מהמועצה לא חשים חזקים מספיק להתנגד למכות הניתכות על ראשכם, עזבו את מקומכם. יבואו אחרים אמיצים יותר, המוכנים לכל קורבן, ולו רק יפעלו לטובת העם היהודי.

שום תוצאה! להיפך, במקום להפשיל שרוולים ולעשות מעשה לטובת

העם, החלו האדונים הללו לדבר בגנותי, בכל מקום אפשרי בקהילה. הם התחילו לספר בבתי הקפה בהם ישבו יהודים, וברחוב, שמועות על נטייתי הדתית. האדונים האלה מצאו לנכון להפיץ אגדה, שלפני שמונה שנים הופצה בידי אנשי רוח ויועצים של הקהילה, שאני דְנוביסט, שהתנצרתי שאני משתייך לכת וכן הלאה...

מי שקרא את המבוא לספרי "הדרך החדשה" שכתב אנסקי, יבין היטב מי אני. כל אלה ששמעו את ההרצאות שלי הבינו היטב. כל יהודי בולגריה הבינו אותי, מלבד אותו שבט של "אנשי רוח" קנאים ממועצת העירייה, שביקשו להדביק על מצחי כתם, ולהפוך אותי בלתי כשיר לפני יהודי בולגריה; הם ביקשו להשחיר את שמי בפניהם, אך לצערם את זה הם לא הצליחו לעשות. לא יצליחו גם אלה שמפיצים שמועות על אודותיי.

מזה שלושים שנה ללא הפסקה אני עובד למען טובת יהדות בולגריה. במשך תקופה זו אפילו לרגע לא חדלתי להרגיש כיהודי. אני אוהב את העם שלי, אוהב את התנ"ך כמו שנער מתבגר אוהב את החיים ומתמסר אליהם בכל ישותו. יחד עם זה לעולם איני שוכח שאני אדם שמטרתו להתמזג עם כל האנושות.

מטבע הדברים, ההבנה הזאת גרמה לכך שאקשור קשר עם נציגים של קהילות דתיות ופילוסופיות. רציתי שיהיה לי מושג ברור על המחשבה הרוחנית – פילוסופית שלהם. מהבחינה הזאת בחנתי למשל את כתביהם של הדנוביסטים, אנשי "האחוזה הלבנה". זוהי דיסציפלינה שבוחנת להלכה ולמעשה את תורת הנסתר, שהיא לא אחרת מאשר לימוד הקבלה. תורת הנסתר התפתחה ויצאה מהערפל והובילה להסבר מדעי של הטבע. במילים פשוטות: תורת הנסתר היא לא אחרת מאשר לימוד חוקי הטבע ומנגנוניו, והיחס בין חוקים אלה לבין נפש האדם.

טוב! תאמרו שאם אני מתעניין בלימוד דת זו או אחרת, הפסקתי להיות יהודי? תאמרו שאם ביקרתי בקרב חוגים רוחניים אלה ואחרים, קיבלתי את הדתם? לא אתן תשובות לשאלות אלה. אני משאיר זאת לקורא הנבון. רק הוא יכול לשפוט אותי.

נכון, שבאותם ימים אפלים פגשתי לעתים קרובות כמה חברים מן "האחוזה הלבנה". הסיבה לכך ידועה לכולם. היה צורך למצוא אנשים חזקים שיוכלו פה ושם להקל על המצב הקשה של יהודי בולגריה. את כל זה עשיתי מתוך אהבה לעמי. ואם לפעמים מתוך הרצון לעזור לעמי, לא הקשבתי ל"עצות" של אישיות זו או אחרת, הרי נהגתי כך משום שנכחתי לראות שדרכם מלכתחילה אינה תואמת את שאיפות העם.

קשה לי לתאר את השמחה שאחזה בי אחרי הפגישות המדכאות האלה. מהפגישה האחרונה יצאתי עם אנרגיה חדשה ואומץ להמשיך, למרות הכול את המבצע שהתחלתי. שמחה מיוחדת אחזה בי כשהבנתי שזכיתי למלא חובה קדושה כלפי עמי המעונה והנרדף בידי שליחי של היטלר וניצב על סף המוות. שום דבר אחר בעולם לא היה שווה בעיני, כמו רצוני לעזור לאחי. ברגע זה הרגשתי שאני יכול להקריב את הקרבן הגדול ביותר; הייתי מוכן להתפטר מהמשרות שלי, לוותר על כל טובות ההנאה, רק בכדי שאוכל למלא אחר קול האלוקים שבתוכי. הוא אשר הנחה אותי בדרך שהתחלתי ללכת בה. המחשבה שהתבטאתי בבירור לפני אלה שהנהיגו את עמנו, שלקחו על עצמם להגן על האינטרסים שלהם, גרם לי להקלה רוחנית ונחת רוח, כאילו שהשתחררתי מנטל כבד שהעיק על נשמת. במצב נפשי זה הרגשתי עונג רוחני נוכח מעשיי ושאיפותי הרוחניים, כך שמעולם לא שבת לביתי כשאני מלא שמחה, כמו באותם רגעים.

oooooooooooooooooooo

הרב דניאל ציון הרשה לעצמו להדפיס עלונים שתוכנם נגד לחלוטין את דעותיהם של אנשי ההנהגה היהודית. הוא הרשה לעצמו לחלק את העלונים האלה לכל הגורמים הפוליטיים במדינה: הארמון, שרים, פקידים גבוהים ואחרים. פעולתו ה"מזיקה" לא עלתה בקנה אחד עם כבודו כנשיא בית המשפט העברי בסופיה. בהסכמה עם החלטת ההנהגה העירונית מ-2 באוגוסט 1942, במסמך שמספרו 14, הרב דניאל ציון התפטר ממשרתו כנשיא בית הדין העברי בסופיה. ההחלטה הנ"ל התקבלה ע"י ההנהגה מתוך כוונה לתת גושפנקא לעונש שהוטל על הרב ציון.

oooooooooooooooooooo

כעבור מספר ימים פגש אותי ברחוב נציג מועצת עירייה, האדון אלקלעי והוא אמר לי: כל חברי ההנהגה העירונית בכו (רגשנות מיותרת), כשהחלטנו לפטר אותך, מאחר והבנו שאתה מסתכן לטובת העם היהודי. מכיוון שכך סידרנו לך פנסיה חודשית קטנה. דע שהצעדים שנקטנו נגדך הם מנקודת מבט פוליטית. הודיתי לאדון אלקלעי על תשומת הלב ונפרדנו. לא עבר זמן רב ודרך צד שלישי למדתי שאדון יוסיף גרון אמר, שלמועצה אין דבר נגד העלונים שחילקתי, ואם למרות הכול המועצה הסכימה שאפטר, הרי זה רק בגלל שבנסיבות הקיימות, פעילותי תזיק לכלל היהודים. ללא קשר ליחס ביני לבין מועצת הקהילה והמועצה העירונית, המשכתי להסתובב בין כל הגורמים הפוליטיים. התייצבתי בפני מזכיר הארמון ואמרתי

לו, שלנו ברור עד כמה המלך מושפע מהכוחות האפלים שמשתלטים על העולם. תגיד למלך שלא יושפע מהכוחות האפלים האלה, אשר יפלו במהרה. אמור לו שיבטח רק באלוקים! תאמר לו גם שייקח ברצינות את דבר האלוקים אחרת רע ומר יהיה לו ולמדינה כולה.

לכ' הוד מעלתו בוריס מלך הבולגרים

מזה שנתיים האספה הלאומית מחוקקת חוקים נגד בני עמי. כתוצאה מכך היהודים מבוהלים ופוחדים מהרס וכליה. אין ברצוני להעסיק את הוד מעלתו בתוצאות של החוקים האלה, אך אין ספק שהם הביאו אלפי פועלים, רוכלים וסוחרים זעירים - אותם ואת משפחותיהם - לידי עוני חסר תקווה. אני מגדיר את המצב האומלל הזה "חסר תקווה" מפני שהתקנות האחרונות מונעות מהלשכות של היהודים, מנאמני בית הכנסת ומארגוני הצדקה את הכנסותיהם. ידוע שכל המוסדות האלה עוסקים בעיקר בתמיכה ביהודים עניים. אכיפת תקנות אלה תוביל לסגירת בתי ספר ובתי כנסת, כלומר תביא אומללות רוחנית וחומרית לבני עמי.

אני מבקש מהוד מעלתו שידמיין את עצמו במקומם של אלפי אבות, אימהות וילדים ששקעו ביגון, עד כדי ייאוש משתק וחוסר יכולת לעזור לאחרים. האם לא נאמר בברית החדשה, "במידה שאתה מודד את עצמך, כך ימדדו אותך אחרים". המצב הזה אינו שרוי בהרמוניה עם חוקי האלוקים שהם אהבה יושר וחכמה.

בשם היושב במרומים אני חייב להזכיר להוד מעלתו את דבר האלוקים, שהיה לי הכבוד להעביר אליו. כל אחד חייב לקחת בחשבון את הנאמר בו, במיוחד הוד מעלתו, כמנהיג של העם הבולגרי. יהא גורלם אשר יהא אתה הוא שתיתן דין וחשבון על כך לפני האלוקים. אם תמנע אכיפת חוקים אלה, תהיה זו בולגריה שתיישם את רצון ה' ובה תזרח שמש השלום, לטובתה ולטובת האנושות כולה. **אמן.**

הרב דניאל ציון

את המכתב הזה מסרתי למזכיר הראשי של הארמון בבקשה שיימסר למלך. אף על פי שהוא הבטיח לי שהמכתב יימסר, מסרתי העתק של המכתב ליועץ האישי של המלך, שהביע נכונות לבדוק האם המכתב אכן יתקבל, ואם לא ימסור הוא את המכתב לידיו. יומיים לאחר מכן היועץ האישי מסר לי את הבטחתו של המלך שהוצאת יהודי בולגריה מחוץ לגבולות המדינה לא תתבצע ושבתי הכנסת, בתי הספר ומוסדות התמיכה לא ייסגרו.

התייצבתי לפני המטרופוליט של אז ושל עכשיו, הוד רוממותו אקזרח סטפן. בתשומת לב הוא קרא את דבר האלוקים ואמר:

- זוהי התגלות אלוהית אמיתית. אני אבוא לפני המלך ואומר לו שכל מה שכתוב כאן הוא אמת והוא יתגשם. אלך גם אל השר בוז'ילוב ואזהיר אותו שיזהר ולא ימשיך לרדוף את היהודים, כי אז אכן יתקיים כל הכתוב בדבר האלוקים.

עלי להדגיש שהוד רוממותו אקזרח סטפן היה אדיב מאוד כלפי. הוא הצהיר שהוא מתנגד לכל הנעשה ליהודים, שהוא יחד עם הסינוד הקדוש התערבו לא פעם נגד המגמה האנטי-יהודית, שהיא לא אנושית ונוגדת את עקרונות הנצרות.

עם יציאתי מאת האיש רם המעלה הזה, הוא אמר לי:

- השערים עבורך פתוחים תמיד, אתה יכול להיכנס מתי שתרצה. אתה תמיד תתקבל בברכה.

oooooooooooooooooooo

בינתיים מצב היהודים בבולגריה הורע עוד יותר. בעזרת "החוק להגנת האומה" יושמו רבות מתקנות הרשע בהפתעה והוטלו אחד אחרי השני. הרחוב היהודי רעד לשמע כל שמועה. השמועות הילכו אימים ולדאבוננו גרמו ליהודים לשקוע באבל טרם זמן. היה צורך בפעולה מיידית כדי להפסיק את הייאוש שאחז בקהילה. הייאוש הגיע לשיאו כשנודע לנו שהתושבים בקיוסטנדיל נתבשרו שעליהם לקחת עימם את שיוכלו לשאת ושיהיו מוכנים לנסיעה (מרץ 1943). לאיש לא היה קשה לנחש מה הייתה הכוונה. באותו זמן נודע שגם יהודי פלובדיב קובצו בבית ספר אחד והמתינו שבכל רגע יועלו לקרונות ויובלו ל...פולין.

שתי עובדות אלה הביאו את היהודים לידי ייאוש גדול ביותר. היה ברור לכולם שהמשרד לענייני היהודים החליט לחסל אותנו. אך ההתערבות המהירה של אישים בולטים בקיוסטנדיל ופלובדיב בקרב מוסדות פוליטיים במדינה על מנת לשנות את הצו הסודי - לשלח חלק מהאוכלוסייה היהודית מחוץ לגבולות המדינה, הביאו לשמחתנו תוצאות חיוביות. הצו שונה אך הסכנה לא חלפה עדיין. כולם ניסו לנחש כלפי מי תכוון המכה הבאה של ה"ועד העליון". והיא לא אחרה לבוא. הימים בין 24 ל- 28 במאי, שנת 1943, הם הימים השחורים ביותר שהיהודים בסופיה חוו. באותו זמן חילק ה"ועד העליון" בין הבתים של היהודים צו שדיבר על העברתם מסופיה לערי השדה. אף אחד לא ישכח את התמונות קורעות הלב ברחוב היהודי ובשכונות היהודיות בימים השטניים האלה, כשאחינו ואחיותינו, עם דמעות בעיניהם, ספוגים בדם, נפרדו מקרוביהם וממכריהם. היינו בטוחים שזהו השלב הראשון לפני שנישלח לפולין

- העברתנו לערי השדה. עכשיו היה צורך לפעול במהירות הבזק.
הצווים והעברת יהודי סופיה לערי השדה ניתנו עלינו כמו גשם. מבחינתי
האישית ה- 23 במאי, שנת 1943, הוכרז כיום של צום ותפילה.

התפילה

**מלכות האלוקים מגיעה אל פני האדמה! אלוקים יוליך את העם
היהודי מחיי הסבל אל הגאולה יחד עם האנושות כולה. אך קודם היהודים
צריכים לקבלו ולעבוד אותו, ורק כך ימלאו את רצונו שהוא כדלקמן:
* לעבוד את האלוקים בכל ליבנו, בכל נפשנו, בכל שכלנו ובכל
כוחנו!**

*** לאהוב את כל הברואים ולראות בהם ילדי אלוקים!
* להפיץ את חוכמת האלוקים ואת האמת שלו!
* להיות סמל לטוב!
* להיות סמל ליושר!
* להיות סמל לחוכמה!
* לפנות אל האלוקים הטוב והמיטיב, שהוא כל יכול ובו תלוי הכול!
* לפתוח את ליבנו ואת נפשנו אל כל החלשים וחסרי הישע!
* לראות את היופי אצל כל הברואים ולשמוח לקראתם!
* לנטוש את דרך השנאה ולהיכנס לדרך האהבה, לחשוב להרגיש
ולפעול כמות הקב"ה!**

**אם נקיים את כל עשר הדברות החדשות הנ"ל, תבוא הגאולה
ואלוקים יפנה את רחמיו אלינו. הוא ישלח שלום לאדמה, יעיר את
לבבות האנשים, יקדש את מוחם והם יעשו רק טוב.
כולנו נישא בליבנו את האהבה ואלוקים יהיה מהולל בעולם.**

אמן!

התפילה הייתה אמורה להתחיל בשעה 5 לפנות בוקר. ביום המיועד, היה
בית הכנסת המרכזי מלא מפה לפה. גם החצר והרחובות סביב. על פני כל
הנוכחים, ללא יוצא מן הכלל, ראיתי עצב ובהלה. כשהצלחתי לבסוף לפלס
דרך לבית הכנסת, דלת הכניסה הייתה נעולה. רצתי למועצה כדי לשאול מה
הסיבה שבית הכנסת נעול. שם פגשתי את אדון מג'אר. לשאלתי למה בית
הכנסת נעול הוא ענה שהסיבה היא: "הצורך להימנע מסכסוכים", ולכן ניתנה
הוראה שלא לפתוח את הדלתות.
אני חוזר אל קהל האלפים. כולם תוהים איך יתכן שברגע גורלי כזה, יהיו

דלתות בית התפילה נעולות, איך יתכן למנוע מקהל של אלפים את הזכות להתפלל, להתנחם ולשמוע כמה מילים מרגיעות! אני מסביר לכולם את הסיבה שנתנו לי לנקיטת צעד זה. נשמעות צעקות: פחדנים!

במצב זה כולנו פנינו אל בית הכנסת בשכונת יוצ'בונר. שם פגשנו קהל אלפים נוסף. והנה כאן קרה משהו שלא ראיתי או שמעתי מעולם. קהל של כמה אלפים התחיל להתפלל בקול, כשבהדרגה התפילה הפכה לבכי. לא מילים הופנו לשמיים כי אם תחינות של אבות, אימהות וילדים, של עניים ועשירים, של אנשים פשוטים ומלומדים. כן, זהו המקרה הראשון אצלנו, כשכל היהודים מכל השכבות, מכל הגילים ובני דעות פוליטיות שונות, חשבו כאחד. באמת, רק הסבל יכול לאחד אנשים...

באווירה כזאת עליתי על הדוכן והתחלתי לדבר:

- אל ייאוש אחי ואחיותי! אל תאבדו את האמון בכל יכול! האמינו בכוח וביכולתו להפוך לאבק את כל אלה שמרימים יד נגד העם היהודי חסר ההגנה. לא פעם עמד העם הזה בפני סכנת מוות. אך תמיד הכול יכול בא לעזרנו, אפילו לפני שעת האפס, והציל אותנו מהסכנות הממשמשות ובאות. האמינו ואל תיפול רוחכם! למרות הכול נתגבר על הסבל שנכפה עלינו. הרימו ראש! פתחו את לבבכם כדי שייכנס לתוכו אור, ואז גם האלוקים יפתח את ליבו וישלח לנו גאולה.

המתח גבר מרגע לרגע. בינתיים התקרב אלי אדון מנחם מושונב והודיע לי שהמטרופוליט סטפן הבטיח לקבל אותי מיד. אחרי כמה דקות הנה אני פנים אל פנים מול המטרופוליט. מהבעת פניו הבנתי שנשמע חדשות טובות. לא טעיתי.

- לך, - התחיל המטרופוליט – תגיד לעמך, שהמלך נתן הבטחה חגיגית בפני ובפני ראש הממשלה של בולגריה, שהעם היהודי בבולגריה לא יצא מגבולות המדינה. לך ותעביר להם את החדשה הזאת; תרגיע אותם, והלוואי ויאמינו בכול יכול שלא שוכח לעולם את ילדיו. לך לשלום!

מרוגש מהחדשות ששמעתי זה עתה, הודיתי בלבביות למטרופוליט על האכפתיות שגילה ועל ניסיונותיו להציל את יהדות בולגריה, ושיהדות זו לא תשכח לעולם את ההתערבות רבת הערך וההקרבה.

כאן המקום להביע, בשם כל יהודי בולגריה, תודה להוד רוממותו אקזרח סטפן, על ההתערבות המעשית בקרב אישים חשובים במדינה, ושהצליח לרכך את הגורל הקשה, ובעיקר גילוי האומץ להתייצב בפני המלך וכך לשנות את תקנתו שהתעתדה לשלוח את יהודי בולגריה לפולין.

הערכתנו נתונה להוד רוממותו אקזרח סטפן על המעשה האנושי שלו.

מכאן בבית הכנסת, קהל האלפים חיכה בחוסר סבלנות לחזרתו. ירדתי מהמכונית ופניתי אל הדוכן. שקט של בית קברות! אני מודיע: הנה אחים, תפילותינו התקבלו. יש לי יסוד להאמין שאנחנו לא נגורש מהמדינה. למרות זאת היהודים בסופיה החליטו להביע את מחאתם לפני המלך על ההחלטה לגרש את היהודים מחוץ לגבולות בולגריה. בכמה מקומות ביוצ'בונר הורמו במות, בהן חברים שלנו מחו נגד ההליכים הקיצוניים של ה"ועד העליון". קהל של כמה אלפים פנה לרחוב קלמנטינה בדרך לארמון. אך לפני שהגיע לכיכר, כמה שוטרים וחיילים, מצוידים באקדחים וברובים אוטומטיים, רדפו אחרי המפגינים. הם עצרו את כל מי שיכלו ללכוד. כ- 300 איש רוכזו בבית הספר "פטינוב". מאוחר יותר שוטרים נכנסו לבתי יהודים ומשפגשו ביהודי, הובילו אותו לבית הספר. בתווה ובוהו שנוצר הובילו אותי שני יהודים לבית. אחרי ששהיתי שם זמן מה, חשבתי והחלטתי שחובתי לא להתחבא, אלא לצאת ולברר, מה הסיבה למעשה הפוליטי נגדנו. ברגע שנכנסתי לביתי, שני שוטרים וכמה סוכנים שלוו בידי... יהודי, נכנסו לביתי. היהודי הצביע עלי לפני השוטר והכריז:

- הנה זהו דניאל ציון! (טוב שהוא לא נישק אותי!)
אסרו אותי. בתחילה הובילו אותי לבית הספר ואחר כך הובלתי לבית המעצר. הם חקרו אותי, ניסו להכות אותי, אך לא עשו זאת.

סומוביט

לקראת חצות הגעתי למפקדת המשטרה, קרוב לתחנת הרכבת בבירה. שם מצאתי כמה וכמה מהאנשים שלנו שעסקו בעבודה ציבורית, וגם כאלה שמעולם לא עסקו בעבודה ציבורית כלשהי.

כמה זמן היינו במקום אינני זוכר. הובילו את כל האסירים לאורך דרך אטומה. מסביב היה חושך כמו בקבר, ללא זיק של אור! מעשים מאוד חשוכים נעשים במקומות מאוד חשוכים! העלו אותנו על קרונות נעולים שנועדו לסוסיים. הרכבת מתחילה לנסוע, איש אינו יודע לאן. אחרי נסיעה ארוכה אנחנו מגיעים. פותחים את הדלתות; היינו שיכורים מהסירחון שהיה בקרונות, מהחושך, מהרעב ומחוסר השינה. חיילים ושוטרים הקיפו אותנו מכל עבר והובילו אותנו בדרך בוצית למקום מסוים. הסדרי הביטחון מסביב היו גדולים. זהירות מיותרת! כולם היו מותשים, כך שאיש לא חשב על בריחה. אחרי הליכה ארוכה הגענו לעיר. מובילים אותנו לחצר של בית הספר. אנשי הביטחון בודקים אותנו. הם לוקחים מאיתנו כל מה שהיה עלינו: כסף, שעונים, אולרים, ספרים וכו... חילקו אותנו לחדרים, 30 עד 40 איש בחדר. על אף העיפות, מעמידים אותנו בשורה. אנחנו בקושי מחזיקים מעמד. מופיע סגן אחד.

- הקשיבו, - הוא התחיל - מהיום והלאה אתם נשארים כאן! אתם תמלאו אחרי כל הצווים שינתנו. אתם משולים כאן לחיילים...מי שינסה להתנגד ייזרק מיד לדנובה או שיקבל כדור...זכרו: אף אחד לא אחראי למוות שלכם...האם זה מובן?

oooooooooooooooooooo

הכריחו אותנו להיכנס לחדרים. כל אחד חיפש מקום לעצמו וניסה "להסתדר". הייתה לי אדרת ושתי כריות קטנות. בא לידי אדון אהרון ברכה וביקש שאתן לו כרית אחת. כמובן שנתתי לו.

אוכל לא קיבלנו. אלה שנשאו איתם כמה מצרכים התחלקו עם האחרים כאחים. המצב הזה של הרעבה נמשך שלושה ימים. עם כל ניסיון לבקש אוכל היו עונים לנו: יש לכם לחם, איכלו אותו...ובאמת לכמה מאיתנו היה לחם, אך הוא לא הספיק אפילו לערב הראשון.

המשטר במחנה היה אכזרי. כך, למשל, לא הרשו לנו לקום ממקומנו, להסתובב בחדר, אף על פי שהיה מרחב, להביט מבעד לחלונות, לשוחח וכדומה... בשביל הצרכים הקצו לנו חצי שעה בלבד ביממה. במחנה היינו כ- 200 איש בסך הכל. תארו לעצמכם ש- 200 איש היו צריכים לעשות את צרכיהם הטבעיים במספר קטן של בתי שימוש. היו בין האסירים שהיו עם קלקול קיבה... אתם יכולים לתאר לעצמכם את המסכן הזה שהיה צריך עם כוחות אל-אנושיים לחכות לחצי השעה.

הסוהרים התנהגו אלינו בגסות. שום בקשות לא הועילו. מכות, יריקות, קללות – היו תופעות רגילות במחנה. בכלל, ההטרדה הנפשית פגעה בנו יותר מכול.

כשאחרי כמה ימים העמידו אותנו שוב בשורה והסגן הגיע שוב, התלוננתי בפניו שהסוהרים גסים מאוד כלפינו. ביקשתי ממנו שיגיד לי האם אנחנו בעלי חיים או אנשים שנעצרו בידי השלטונות רק בגלל היותנו יהודים? מדוע יש צורך לקלל אותנו ולכוון את הרובים כלפינו? הסגן "הואיל" לצחוק מבלי לענות... ומה הייתה התוצאה של התלונה שלי? – ביום המחרת השוטר שכנראה הרגיש נפגע מדברי, נכנס לחדר ובטון גס שאל:

- מי מכם התלונן אתמול בפני הסגן?

- אני! עייתי.

- בוא אתי...

- יצאנו מדלת הכניסה. הוא הלך אחרי, והוביל אותי לחדר שהיה מיועד

לסוהרים.

- שמע, אתה יודע שכאן לאיש אסור להתלונן?

- אני, לא בלי הצדקה, הפניתי את תשומת ליבו של הסגן, שאתה קשוח

מאוד כלפינו – עניתי בשקט.

- כאן אין דבר כזה, הוא צעק לעברי. וטוב שתדע! אם עוד פעם (הוא הוציא את האקדח שלו וכיוון אותו לחזי) תתלונן, תקבל כדור, זכור זאת היטב...

oooooooooooooooooooo

הימים עברו, אפורים חיוורים ומלאים בחרדות ומצוקות. המצב הנפשי של האנשים התערער מיום ליום. כולם היו "משוכנעים" שבלילה כלשהו יעירו אותנו, יעלו אותנו על דוברה ולאורך הדנובה יעבירו אותנו לפולין. הפסיכოזה הזאת לא עזבה את שוכני המחנה. הם היו כל הזמן במתח וכל רעש קטן, או תנועה לא רגילה של השומרים היוו הוכחה ל"אקציה" קרובה. כולם חשבו שבמוקדם או במאוחר ישלחו אותנו לפולין. ניסיתי לשכנע שזה לא יקרה. וכשראינו שהם בונים מטבח, רק אז הרוחות התחילו להירגע.

עם עמידתנו בשורה לצורך בדיקה, הסגן הזכיר לנו שוב שעלינו למלא אחר פקודות השומרים, ואיש לא יוכל לבקש רחמים. בסוף הודיע לנו שקיבל הוראה מה"נציבות" שיתנו לנו אוכל – 100 גר' לחם ליום לאדם ו- 7 ק"ג שעועית ל- 200 איש. אף שאיש מאיתנו לא אמר דבר על המנות המזעריות, הוא אמר ש"באמת המנות קטנות אך היו סבלנים". אבל 100 הגרם של הלחם הגיע אלינו בצורת סובין לא מבושל, ובאשר לשעועית – מוטב שלא נדבר... בימים הראשונים החזקתי מעמד לא לאכול מ"האוכל" הזה. היה עלינו להתרגל בהדרגה לתנאי החיים החדשים. אז נזכרתי בנאומי האחרון, בו דיברתי על הצורך להתאים את עצמנו לתנאים השונים שהחיים כופים עלינו. והנה דווקא אני, שבמשך שנים רבות הטפתי לאיפוק, צניעות והסתפקות במועט בכל, ניתנה לי ההזדמנות ליישם את הדברים שהטפתי להם. וברוך השם החזקתי מעמד. בעזרת סבלנות אינסופית ורוגע החזקתי מעמד בתנאים הקשים. את הלחם אכלתי עם ראש בצל, שביקשתי מהטבח. בשבילי היה מעניין מאוד לראות איך העשיר והעני התנפלו על ה"שעועית" במרירות שווה, ואיך רבו ביניהם, אם למי מהם ניתנה מנה מעט גדולה יותר. מכל המצב הזה העני סבל פחות: בשבילו כל זה לא היה חדש.

מצד אחד שמחתי על השוויון בין עניים לעשירים. אולי העשיר יהיה עכשיו טוב יותר, יתחשב יותר בסבלות העניים, אחרי ה"ניסיון" הזה, התנסות ברעב! אבל כשראיתי את הפנים המעונים של המסכנים האלה, ביניהם היו גם פועלים, סבלים, אנשים שעבדו עבודה פיסית, שבימים כתיקונם ניזונו בקילוגרם אחד של לחם, נתקפתי ברחמים והשתתפות בצרה, ולמרות שהיה איסור לצאת לחצר ולהתפלל, עשיתי זאת בכל בוקר, בכדי להקל על סבלותיהם של אנשים

שלא היו אשמים בכלום.

למזלנו, אחרי כמה ימים הגדילו את מנת הלחם ל- 200 גרם ביום. גם מרק השעועית השתפר. אך לא עבר חודש, שוב השתלט הייאוש על אנשי המחנה. מלבד ההצקות הנפשיות, האוכל המועט התחיל לתת את אותותיו. המצב הזה לא היה נסתר מעיניהם של האחראים ל"אספקה". לא עבר זמן רב והם הגדילו את מנות הלחם ל- 300 גרם ליום. החליפו גם את אנשי ההבטחה; במקום החיילים הציבו שומרים. הסתבר שהשינוי הזה הועיל לחלק מהאסירים שהיה באפשרותם לשלם ולהביא אוכל מבחוץ. העניים הסתפקו במנה, שלמזלם הוגדלה ל- 500 גרם לחם ליום. אסירים שהיו אמיצים יותר ושהמרק לא הספיק להם, התגנבו לעתים קרובות למטבח וסחבו, לפעמים בצל ולפעמים ירק אחר. ממחסור באוכל וממצוקה האסירים הפכו להיות עצבניים, רעים, קנאים. עבור אישומים קטנים הביאו אסירים בפני המפקד. המכות חודשו, לעתים קרובות יותר ויותר.

קרובי האסירים החלו לשלוח חבילות. אך השומרים לקחו אותן לעצמם... ככה למשל האסיר דויד פרחי, אדם נדיב מאוד, הגיע לאוזניו שנשלחה חבילה בשבילו. כמה פעמים הוא ביקש שהחבילה תינתן לו. בפעם השלישית הסגן היכה אותו כל כך חזק על הפנים, שהמסכן התנדנד ונפל. כפי שהודיעו לו קרוביו, בחבילה היו תרופות שהיו מאוד נחוצות בשבילו, ובגללן הוא עמד על כך שיקבל את החבילה, לא בשביל האוכל.

הגינניים נעשו תכופים יותר. הצעקות של האומללים שעונו בחדר, הטיילו אימה על כולנו. מקרה שהתרחש איתי כך היה:

קראו לנו לחצר כדי להעמיד אותנו בשורות; הייתה אמורה להיות בדיקה יסודית. עם קריאת שמו של אסיר, על האחרון היה לענות בקול: "אני, אדוני הסגן". קראו בשמי. עניתי כרגיל, "אני".

- הי, אתה, ענה בקול! – פנה אלי בגסות הסגן.
- אני מעולם לא הייתי חייל, ובגלל זה אני לא יכול לענות בהתאם לכל הכללים הנהוגים בצבא – עניתי לסגן.

- ככה, הוא אמר, ותפש אותי באוזן...
לא זזתי. זה כנראה עצבן את הסגן והרים יד לעבר ראשי. לרגע כל האסירים שעמדו דום החלו לזוז, וכפי הנראה זה הטריד את המפקח. הוא הוריד את ידו. כשנשארו לבד, כולם הביעו את הרגשת הגועל שלהם. אך אני הרגשתי, שהסגן מצטער על צעדו הגס, והא מחפש הזדמנות לדבר אתי. חילקתי את המחשבה הזאת עם האסירה ברטה נוסן.

תראי, אמרתי לה, שהאיש הזה יהפוך יום אחד להיות חבר שלי.
לא עבר זמן רב. היינו בחצר. הנה לקראת הקבוצה שלנו בא הסגן. הוא שוחח עם כמה מהאסירים. התקרב אלי. אני קראתי בספר.

- מה אתה עושה?
- קורא.
- מה אתה קורא?
- ספר הגות.
- ראו אותם, אין להם מה לאכול, אבל קוראים ספרים פילוסופיים...
- בדיוק, אדון סגן, אם לא היה הספר הזה, שמסביר את עומק החיים, לא הייתי יכול לעמוד בפני הסבל שאתם כופים עלינו. ועוד דבר: אם לא הייתי חדור בהבנות הרשומות בו, הייתי מתנהג אחרת כשמשכת באוזני.
- בעודנו מדברים עם הסגן, נפל מבטי על פניו של היועץ של המועצה העירונית לשעבר, אדון מדג'ר. מסכן, מהבעת פניו הבנתי, שהוא מבוהל לחלוטין, על שאני מעז לדבר עם "ההנהלה". להפתעתו הגדולה המשכתי.
- סלח לי, אדון סגן, והרשה לי להוסיף ולומר לך, שיום אחד תבינו את טעותכם, וזכור את דברי, אתה תהיה חבר שלי.
- ועכשיו אני לא חבר שלך, אמר הסגן להפתעת כולם.
- אתה לא, ואתה משאיר אותנו לרעוב.
- אני רוצה להגדיל את מנות האוכל שלכם, אך כאן בסומוביט, אין אוכל...
- אם כך תבקשו מפל'כן או מסופיה, וישלחו לכם.
- טוב, נראה – הוא ענה והשאיר אותנו לבד.
- לא כל השומרים התנהגו כמו חיות. ביניהם היה אחד בעל נפש טובה – שוטר מבוגר. פעם האיש הזה הודה בפני שהוא לא עוצם עיניים לילות שלמים, לא מצליח להירדם, בגלל היותו מזועזע מכל הקורות אותנו במשך היום.
- אתם הרי אנשים כמונו, - הוא אמר לי. הפכנו להיות חברים. במשמרות שלו, גם האוכל היה טוב יותר, לא היו מכות, ולי היה מרשה לעלות על גבעה קטנה מחוץ לחצר בית הספר, שם הייתי הולך להתפלל.
- אך הזהר, - היה מייעץ לי, - כי אם יראו אותך, תסבול אתה וגם אני אתך.
- אך היה גם שוטר מבוגר אחר שהיה נגדי. הוא עקב אחרי כל הזמן. במשמרת שלו הייתי זהיר יותר. אך הנה קרה מקרה לא נעים.
- למחנה הגיעו אסירים מסכנים נוספים. היה צורך לפנות עוד חדר. ליתר נוחיות עברתי לחדר הזה, אליו הגיעו האסירים החדשים. בחרתי מקום ליד החלון. מבעד לחלון אפשר היה לראות את הדנובה. מראה נהדר! לעתים קרובות השתוקקתי לפתוח את החלון על מנת לנשום אוויר צח. אך על זה חל איסור חמור. הסתפקתי בלהביט על הדנובה מבעד לזכוכית.
- הייתי צמא. שתיתי מהכוס המשותפת; את השארית, בלי לשים לב מה

אני עושה, פתחתי מעט את החלון ושפכתי את תכולת הכוס. השוטר הרע שם לב למעשה. רגע אחר כך הוא נכנס לחדר מטורף מכעס.

- תפשתי אותך סוף סוף - הוא שאג - בוא אתי, לך קדימה. הלכתי. הוא הוביל אותי לחדר. על הרצפה הייתה גיגית עם כביסה.

- תוציא את הכביסה, - הוא צעק.

- התכופפתי והוצאתי את הכביסה.

- לך לברז ומלא את הגיגית עם מים!

הלכתי ומילאתי את הגיגית עם מים.

- קח את הסמרטוט הזה!

מאחורי הדלת היה סמרטוט כלשהו לרחיצת רצפת עץ. התכופפתי ולקחתי אותו.

- בוא אתי עכשיו מתחת לחלון, כדי לרחוץ את המקום, כדי שתקבל שכל!

- אבל, אדוני השוטר, מה לרחוץ, אלה שתי טיפות של מי שתייה נקיים, ששפכתי מבעד לחלון.

- נקה אמרתי!!!

התכופפתי ובשקט גמור בסבלנות "ניקיתי" את המקום... חתני רצה לעשות זאת במקומי, אך לא הנחתי לו. למען האמת זה לא היה קשה, אך העלבון היה בכך, שאדם גס ובור זה פקד על דא ועל הא. הסדיזם של האדם הזה התחיל עכשיו להתגלות.

פעם בחצות שמענו צעקות. אותו סוהר תיחקר כמה אנשים במחנה: רצה לדעת מי היה אחראי במשך היום להביא מי שתייה. העניין היה בכך ששני האחראים שכחו להחזיר למטבח את דלי המים. בגלל זה השומר התחיל להכות פעם את האחד ופעם את השני. כשהתעייף, כפה על השניים להכות איש את רעהו. כמה שזה היה מצחיק, זה היה טרגי. הבהמה הזה נהנה מכך ששני אחים יכו איש את רעהו, למרות רצונם, בפקודה... בסוף כשגם השניים התעייפו, המכות פסקו. הובילו אותם לחדר.

פעם אחרת הסדיסט הזה פגש אסיר אחד כשהוא מעשן. הוביל את המסכן לחצר, הכריח אותו לפנות אל השמש, וכך לעמוד במשך 24 שעות תמימות, בעמידה, בלי אוכל ובלי מים. המסכן הזה היה דוקטור אלקלעי – רופא שניים. אך העניין לא נגמר בזה. האסיר איזק קלדרון ניסה להגן על "הנאשם". כתוצאה מכך הוטל עליו אותו גורל. האסיר אלברט אלמוזלינו נענש באותו אופן בגלל ש"הרשה לעצמו" לקנות קילוגרם עגבניות.

כפי שהזכרתי קודם, קרובים של העצירים שלחו חבילות. זה היה הקשר היחידי עם העולם החיצון. בתחילה החבילות הוחזקו בידי השומרים. מאוחר יותר, יתכן שהמצפון הציק להם, התחילו לתת את החבילות לבעליהן.

פעם גם אני קיבלתי חבילה. חברים מפלבן שלחו תשעה לחמים וכמה חבילות של סרדינים. החבילה הייתה גם עבור מ. נדלר. את כל תכולת החבילה חילקנו בין כל הנוכחים בחדר. האנשים הודו לנו. אמרתי להם שמלאתי רק חוב כלפי חברים ולא יותר. חשבתי, שאם כל מי שמקבל חבילה יחלק את תכולתה בין כולם, הרי שכל אחד, פחות או יותר יקבל מספיק אוכל. אך זה לא נעשה. השתדלתי להקהות את ההבדלים הסוציאליים בין העצורים. כולנו ביצענו את אותה העבודה; הגורל של כולנו היה זהה; מדוע שלא נחלק שווה בשווה גם את האוכל שקיבלנו מבחוץ!

oooooooooooooooooooo

כל יום הגיעו למחנה מסכנים נוספים. רובם נשאו איתם את כל מטלטליהם, מוכנים ליציאה מחוץ למדינה. אבל השומרים במחנה אספו הכול; השאירו להם רק שמירה ולא יותר.

oooooooooooooooooooo

פעם, ממש בשקט, העברתי הרצאה בנושא: **"הלקח של סומוביט"**. בהרצאה כללתי שבע נקודות:

1. לעולם לא צריך אדם לומר: **"זה שלי"**. הנה עיניכם רואות שגם העשירים ביותר נותרו חסרי כל תוך עשרים וארבע שעות בלבד.
2. **שוויון!** עכשיו כולנו שווים. העשירים ביותר והעניים ביותר, חיים כאן באותם התנאים; כל אחד מכם מחכה עם פנכתו שישימו לו כמה זרעי שעועית; כל אחד מכם – עני או עשיר בעבר – ישן עכשיו על רצפה חשופה. הגברת המוכבדת מכבסת עכשיו יחד עם הכובסת שלה בעבר...
3. **ענווה**. המזל הרע שפקד אותנו צריך ללמד אותנו ענווה, אך לא רק כל עוד אנחנו כאן. אל לנו להתפאר בדברים שיכולים להעלם ברגע, הלוא אז נהיה מגוחכים.

4. **האוכל**, מעסיק אותנו כל כך, ויש החושבים שהם חיים רק בשביל לאכול. והנה, כפי שאתם רואים מסתבר שאיננו הדבר החשוב ביותר בחייו של אדם. בינינו יש אנשים שהרופאים בפרוש אסרו עליהם לאכול שעועית, בגלל בעיות עיכול. והנה האוכל הדל, העלים את בעיות העיכול האלה. בעיות עיכול הם תוצאה של אוכל פיקנטי מידי שמגרה את הקיבה, כמו גם אלוהול ולא אוכל צמחי בריא.

5. **הסבל** הוא לא מקרי בחיים של האדם, בחיי קהילה ובחיי עם. עלינו ללמוד את הלקח שלו.

מתי רוחצים סיר? – כשהוא מלוכלך. הסבל מזכך את נשמותינו; הוא מרומם אותנו מעל הדברים הקטנוניים. הסבל בא לספר לנו שאנחנו יכולים

לחיות גם בלי הדבר הזה שחשבנו שאנחנו לא יכולים לחיות בלעדיו.
6. הודיה. החיים במחנה מלמדים אותנו להעריך דברים. עכשיו כל אחד מאיתנו ידע להעריך גם את פרוסת הלחם הקטנה, ולהסתפק בה.
7. ועכשיו, משהוכרחנו לרעוב לעתים קרובות, להרגיש מהי הרגשת רעב, הרגשה שאינה מוכרת לרובינו, נוכל להבין ביתר קלות את מצבם של הרעבים, עכשיו אנחנו יודעים מה פירושו של רעב, ונלמד רחמנות מהי. לסיכום, כל אחד מכם צריך להסיק מסקנות מהאסון שאנחנו נושאים עכשיו על גבנו, ועלינו להרהר מהו הלקח שעלינו להפיק מכך.
אני מודה לקדוש ברוך הוא, על המבחן שבחן אותנו, ואשר למרות שאני בן למעלה משישים שנה, לא חוויתי ניסיונות כאלה כפי שחוויתי כאן יחד אתכם.

oooooooooooooooooooo

ההרצאה שלי גרמה גם לאחרים לדבר. היו הרצאות בנושאים שונים: היסטוריה יהודית, אומנות ואחרות. התחלנו לתרגם את התנ"ך. החלו ויכוחים על טקסטים אחדים ועל הנביאים. כולם היו מאוד מרוצים מהעיסוק המרומם הזה. מאוחר יותר ההרצאות החלו להינתן בחצר. ניצלנו את האפשרות שניתנה לנו. הסגן עקב אחרי ההרצאות והוויכוחים.

oooooooooooooooooooo

רעה אחת שניסיתי להילחם נגדה במשך הגלות שלנו בסומוביט, וללא תוצאה ניכרת לעין, הייתה השמועות, שמצאו מקום מיוחד בקרב האסירים. השמועות היו שונות ומגוונות! ומה שמעניין שכל שמועה חדשה זרעה פחד רב בין האסירים, וכל אסיר הפיץ את השמועה עם התוספות שלו, כדי שתהיה מפחידה יותר... השמועה הגרועה ביותר הייתה שהנה אנחנו עומדים להיות מובלים לפולין.

פעם הגיע אלינו אחראי לבעיות היהודים בפּלֶבְן, אדם שהיה אוהד אותנו, והוא אמר:

- עכשיו אתם יכולים להירגע. אף יהודי בולגרי לא יישלח לפולין.

oooooooooooooooooooo

בינתיים המשטר במחנה נהיה יותר נסבל. הם החליטו להרשות לנו לקבל את כל הצרכים שהיינו זקוקים להם. דיברו שהנה אנחנו עומדים להיות משוחררים. אבל, למחנה המשיכו להגיע קורבנות נוספים של האנטישמיות. מעט אחרי שהגיעו הקורבנות האחרונים, הוחלט לשחרר חלק קטן מהאסירים. אחריהם שחררו את החולים. בקבוצה השלישית הייתי אני. כשהודיעו לי שאני משתחרר, היססתי אם לחזור למשפחתי, או להישאר עם אחי כדי לחלוק עימם את גורלם עד הסוף. חשבתי ומצאתי שהעניינים ברוסה זקוקים גם כן לעזרתי.

נסעתי לפלבן. יהודי פלבן היו מופתעים לראות אותי שוב חופשי ביניהם, כי כולם זכרו את דברי הקומיסר בלב, שישאיר אותי אחרון במחנה, ומשם "יעיף" אותי לפולין. כשהגעתי לבית הכנסת העיר כבר ידעה על שחרורי. כולם שמחו, על כי הם רואים אותי בריא ושלם. באותו ערב הוזמנתי להגיד משהו. עליתי על הדוכן ונשאתי את הנאום הראשון אחרי אותו נאום שנשאתי בבית הכנסת ביוצ'בונאר בסופיה, זמן קצר לפני מעצרי.

בפלבן ביליתי את השבת הראשונה שלי כאדם חופשי. ביום ראשון נסעתי לרוֹסָה. מיד עם בואי התחלתי את פעילותי הרוחנית והחברתית.

בדרשה הראשונה שלי הבהרתי את החשיבות של "האחדות והשיוויון". כשביקשתי לדבר שנית מעל הדוכן אסרה עלי הנהגת רוֹסָה את הדבר, מתוך פחד שנסתכסך עם השלטונות.

כאן ההיסטוריה חוזרת על עצמה! התייצבתי בפני ההנהגה היהודית ואמרתי להם שלדרשות שלי אין אופי פוליטי. אך זה לא עזר. האיסור היה בתוקף. אז, בכדי לא לאבד את הקשר עם העם פעלתי בדרך הבאה: כל שבוע הייתי קורא בספניולית חלקים מהתנ"ך. המאזינים היו מרוצים. אך גם כאן ההנהגה היהודית גילתה זהירות יתר. הודיעו לי בכתב, שהקריאה הזאת של התנ"ך בשפה הספניולית אסורה, והסיבה, שלבית הכנסת היו מגיעים שוטרי חרש, ומאחר שלא הבינו את השפה, יתכן שיחשדו בפעילות לא חוקית.

הלכתי אל הנשיא של ההנהגה היהודית ברוֹסָה, אדון צ'לבי חסון. הסברתי לו שאם יש איסור, דווקא מההנהגה היהודית ולא משלטונות בולגריה לדבר בבית הכנסת בנושאים דתיים בלבד, עדיף לסגור את בית הכנסת. ביקשתי ממנו שידבר עם ההנהגה שלנו ויסביר להם שחובתם לתמוך בפעילות שלי ולא להפריע לה. ההתערבות של צ'לבי חסון לא הניבה כל פרי.

חילופי הממשל במדינה הייתה לעובדה. התוצאה של השינוי הייתה שהשלטונות החלו לשנות כמה הגבלות שהונהגו בזמן השלטון הפשיסטי. אחרי שוויתרו על "הטלאי הצהוב" התחילו להגיע אלי "יהודים", שהתנצרו בזמן האחרון, בבקשה שאעשה הכול בכדי שיחזרו לחיק היהדות. בקהילה היהודית היו שתי דעות - אחת "בעד", ואחת "נגד" קבלתם. אני הכרזתי שעם קבלתם שנית לחיק היהדות, היא לא תפסיד וגם לא תרוויח מכך. הבעיה היחידה היא המשפחות של האנשים האלה, מאחר שהאישה והילדים של המתנצר בוודאי לא נשאלו אם הם רוצים או לא לשנות את דתם. יהודים אלה לא התקבלו. לעיתים עלינו להיות אכזריים כלפי סוג אנשים זה.

ב-9 בספטמבר, שנת 1944 בא הקץ לסבל שלנו. העם הבולגרי לקח את גורלו לידי. הצעד הראשון של השלטון העממי היה הסרת כל האיסורים שהופנו נגד עמנו. חופש המחשבה, הדיבור והדפוס הונהגו מחדש. הוחלפה ההנהגה הישנה. דוכן הנואמים היה שוב חופשי. עוד בהרצאה הראשונה הפנית את תשומת לב העם לשינויים. יהודי בולגריה חבים את החופש שלהם ל"ממשלת חזית המולדת". בשל כך עלינו לעשות הכל כדי לתמוך בשלטון העם. זכרו את המוות ההרואי של לאון טדג'ר שניתלה בגלל מלחמתו נגד הפשיסטים אצלנו ונגד המדכאים צמאי הדם – הגרמנים. זכרו את הפרטיזנים שלנו שבאותם ימים אפלים של עבדות וטרור פשיסטי פעלו כדי להשמיד את הכוח הצבאי המדכא, דרך פעולות נקמה שונות. במלחמה הרואית זו, יחד עם הפרטיזנים הבולגרים, בהם ליהודי בולגריה היו קורבנות רבים. אנחנו הקרבנו את הקורבנות האלה לטובת כולנו. הזמנים החדשים הביא גם לשינויים בכל תחומי החיים. אנחנו בתקופה בה עלינו לבסס חיים חברתיים חדשים. שינויים הונהגו גם בעבודת האלוקים שלנו בבית הכנסת:

1. נמנעתי מלמכור "עליות" בבית הכנסת.

2. הוסרה החלוקה למעמדות בחתונות וטכסי קבורה.

חידושים נוספים יונהגו, על שמטרתם לחזק את הרגש הדתי. כמו כן תהיה דמוקרטיזציה בבתי התפילה.

אחרית דבר

נכון שהסבל שסבלנו בחמש השנים האחרונות היה גדול. ההיסטוריה של העם היהודי לא ידעה ניסיונות כל כך קשים. אך גם נכון הדבר שכל שהסבל גדול יותר, כך הלקח ניכר יותר. מנגנוני הטבע שהטביע הקב"ה בבריאתו, נועדו לסייע לנו להפוך להיות בני אדם אמיתיים, שולחים לנו את הסבל בהיבט הרחב שלו, כדי שילמד אותנו, שיצרף אותנו. עבור אנשים חכמים, גם הסבל הקטן ביותר הוא אות שתעו בדרך ושהחלו לצעוד בדרכים אפלות. בשביל אנשים אחרים - הסבל הקטן אינו מספיק. הם צריכים סבל וכאב גדולים יותר על מנת להתעורר ולתקן את דרכם. והנה מכוח התורה החיה הזאת באו עלינו סבלות קשים מאוד. אך דווקא הסבל הזה הוא שעשה אותנו אנשים אמיתיים. הכאב והסבל בהם התנסינו, יצרו מצב בו אנשים שונים – עניים ועשירים, פשוטים וחכמים, בעלי השכלה ובורים – חיו ביחד. החיים האלה לימדו אותנו לחלק את הפת שלנו עם הרעב; לימדו אותנו להיות מאוחדים בסבל ומאוחדים בשמחה.

היום נוצר האדם החדש: האדם האוהב, איש האחוה והיושר. האדם הזה

עבר דרך כבשן הסבל, והוא למד ממנו לקח. ועוד משהו לימד אותנו הסבל: שלכל רע יש גמול. את הדוגמא הטרייה ביותר ראינו עם אלה שעינו ורדפו אותנו: מהמקום הגבוה ביותר בהירארכיה השלטונית, כשחשו בשיא כוחם, הם הופלו והועמדו בפני בית הדין הבינלאומי. עליהם להיות אחראים למיליוני הקורבנות שנפלו במלחמה, על אלפי הפשעים שביצעו. הם יהיו אחראים למותם שך שבעה מיליון היהודים שהומתו במחנות המוות הגרמניים. הם יקבלו את המגיע להם כפי שנאמר:

”במידה שאדם מודד – בה מודדין לו!” (פרקי אבות)

המשפחה בבולגריה

ההורים , האח והאחיות בסלניקי

ניספו בשואה